

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

inhoud

Twee laatste
wilsbeschikkingen

Met mijn hartelijke
wensen voor zijn
toekomst

Een onderzoek naar drie
versies van 'Kaas'

Citaat van Elsschot op
brug in Rotterdam

De Elsschot-bijbel voor
zakenlieden

Luc De Vos 1962-2014

Elsschot en de kracht van
het grootouderschap

De morele dimensie van
Elsschot

Gids voor de
wereldliteratuur

Elsschot overleed 55 jaar geleden

De Antwerpse begraafplaats Schoonselhof is een rustiek park dat eens een beroemd landgoed was. Op de erekker van de begraafplaats ligt hun graf. Er staat niet meer op dan nodig is. In kapitale letters: 'Alfons De Ridder (Willem Elsschot) en zijn echtgenote Josephine Scheurwegen. 1882-1960.' Het is dit jaar 55 jaar geleden dat Elsschot overleed. Tijdens een avondwandeling op 31 mei voelde hij zich onwel en zakte ineen. Hij werd door omstanders naar huis gebracht en op de sofa gelegd, even later gaf hij de geest. Een dag later, 1 juni, overleed zijn vrouw. Ze was de drukte van het rouwbezoek aan huis even ontvlucht en gaan rusten en werd niet meer wakker. Naar zijn laatste wens werd Elsschot gecremeerd. Op 4 juni was de begrafenis van het paar. Eerst werd de kist met het lichaam van Fine in het graf gelegd, daarop in een kleine vierkante kist de urn met het veraste lichaam van Willem Elsschot.

Twée laatste wilsbeschikkingen

Willem Ellenbroek

Alfons De Ridder (Willem Elsschot) leed eind jaren vijftig al enige tijd aan een ernstige vorm van huidkanker. Geregeld werd hij voor behandeling in het ziekenhuis opgenomen. Eind mei 1960 gebeurde dat opnieuw. Na een paar dagen voelde hij zich goed genoeg om er weer eens op uit te gaan. Het was dinsdag 31 mei. Hij wilde zijn vrouw Fine een tapijt laten zien in een winkel op de Markgravellei. We volgen biograaf Vic van de Reijt in de beschrijving van wat later Elsschots laatste gang

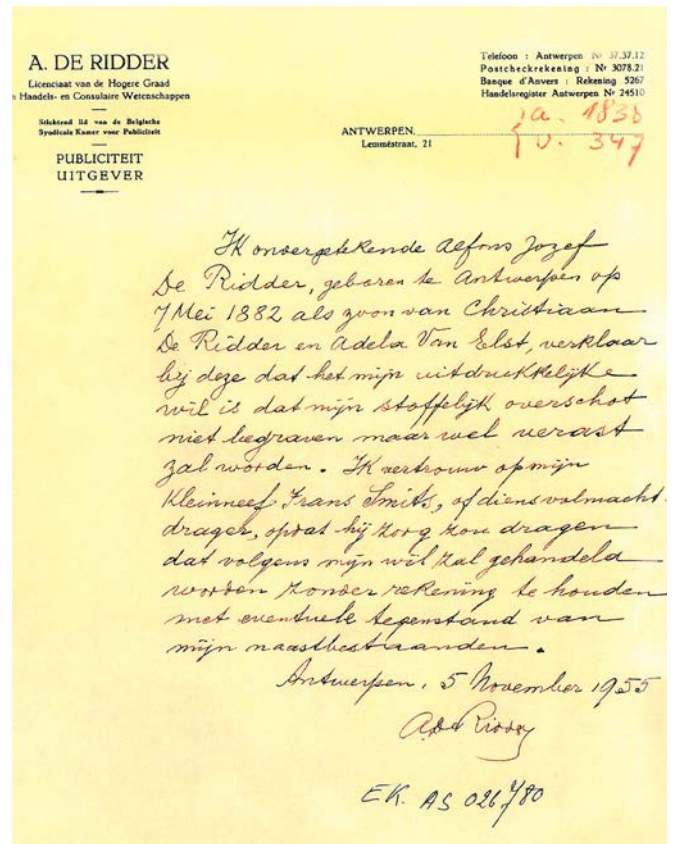

In de jaren vijftig leed Elsschot onder een zeldzame huidziekte, waarvoor hij zich zelfs in Parijs liet behandelen.

zou blijken te zijn. ‘Daar hing een kazaktapijt in de etalage dat een nadere bestudering vereiste. Gearmd met Fine was hij op weg gegaan, maar ter hoogte van de bakkerij op nummer 99 viel hij en bleef hij liggen. Toegeschoten passanten tilden De Ridder op en droegen hem naar de Lemméstraat, tweehonderd meter verderop. Ze legden hem op de roodfluwelen canapé in de middenkamer. “Dank u, heren”, hoorde Fine haar Fons nog tegen de dragers zeggen. Daarna verloor hij het bewustzijn. Rond de klok van zeven uur kwam de huisdokter van de burens tot zijn vaststelling. De Ridder was gestorven.’

(Vic van de Reijt: *Elsschot. Leven en werken van Alfons De Ridder*, Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2011).

Er zijn uitgebreidere versies van wat er die avond gebeurde. In haar boek *Willem Elsschot, mijn vader* (Nijgh & Van Ditmar, 1994) vertelt dochter Ida De Ridder haar verhaal. ‘Zij waren amper de hoek om toen hij viel. Zij dacht dat hij was uitgegleden en

trachtte hem tevergeefs op de been te helpen. Voorbijgangers kwamen te hulp, droegen hem naar huis en legden hem op de grote sofa in de middelste kamer. “Dank u heren,” hoorde moeder hem zeggen en was gerustgesteld. Maar het waren zijn laatste woorden geweest. Hij stierf terwijl moeder Walter belde om te zeggen dat hij was gevallen.’

In het boek dat Ida De Ridder later over het leven van haar moeder schreef, *Fine, levenslang met Elsschot* (Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2007), gaat zij er nog gedetailleerder op in. ‘Zoals elke dag verzorgde vader dinsdag 31 mei zijn briefwisseling. In de vroege namiddag fietste de klusjesman naar de Lemméstraat met zijn gereedschap op de bagagedrager. Vader kwam zelf openmaken, netjes gekleed in een driedelig pak en donkere das. Niemand kon merken dat hij ziek was. Ook moeder was keurig uitgedost: ze stonden klaar om weg te gaan zodat er ongehinderd gewerkt kon worden. Vader stond erop dat de tuinmeubelen werden geschilderd: het was ideaal weer, geen wolkje aan de lucht. Het zou vast niet regenen. Moeder wou dat de verwelkte bloemen uit de seringenstruik werden verwijderd. De massief houten, zware en onhandige ladder

A. DE RIDDER

Licentiaat van de Hogere Graad
in Handels- en Consulaire Wetenschappen

Stichtend lid van de Belgische
Syndicale Kamer voor Publiciteit

PUBLICITEIT
UITGEVER

Telefoon : Antwerpen Nr 37.37.12
Postcheckrekening : Nr 3078.21
Banque d'Anvers : Rekening 5267
Handelsregister Antwerpen Nr 29510

ANTWERPEN,
Lemmerstraat, 21

*Onsergetekende Alfons Jozef de Ridder
geboren 17 Mei 1882, echtgenoot van
Jeannette Josephine Schuurman,
verklaart bij deze dat het mijn
uitdrukkelijke wil is dat mijn
stoffelijk overschot niet begraven
doch verast zal worden.*

*Ik reken er op dat mijn vrouw
mijn wil zal eerbiedigen.*

Antwerpen, 8 December 1955

A. de Ridder

stond nog in de kelder. Vader ging mee tot halverwege de trap en gaf gedetailleerde aanwijzingen hoe er gema-noeuvreerd moest worden, waar de knelpunten zaten, want de smalle trap maakte een verraderlijke bocht. Hij had de ladder in betere tijden ettelijke keren zelf naar boven gehaald. Druk besprak hij de laatste obstakels, tot moeder het welletjes vond en vroeg of het nu echt nodig was dat hij zich smerig maakte. Onverstoorbaar somde vader nog eens op hoe het allemaal moest gebeuren: eerst schilderen om de verf zo lang mogelijk de tijd te geven om te drogen, dan de sering. Terwijl hij met een verstrooide handbeweging ingebeelde stof van zijn revers klopte, stapte hij kordaat de gang in. “Neem gerust een biertje uit de koelkast,” riep hij, terwijl moeder de deur dicht trok.

Toen stapte het oude echtpaar op voor zijn laatste wandeling. Nog geen half uur later belde moeder aan. Ze was zo verward dat ze haar huissleutel niet kon vinden. Op de achterbank van een auto zat vader, ondersteund door een heer, die hem naar binnen hielp. Hij kon nog min of meer lopen, ze hoefden hem niet te dragen. Moeder wees de grote driezit aan, waar ze hem neerlegden. “Dank u wel heren,” waren zijn laatste verstaanbare woorden. Moeder belde naar Walter en vergeefs trachtte men een dokter te bereiken. Vader overleed enkele tellen later. De verwelkte sering zijn blijven hangen, de tuinmeubeltjes werden nooit meer geschilderd.’ Willem Elsschot was 78 jaar toen hij die dinsdag overleed. Een dag later overleed Fine, ook 78 jaar.

Nieuwe reconstructie

Vorig jaar presenteerde Guido Lauwaert in *Knack* (Nr. 37, van 10 tot 18 september) een nieuwe reconstructie van deze historische meivond, gepresenteerd als een onthulling onder de kop ‘De echte laatste woorden van Willem Elsschot’. Op een cruisevaart van *Knack* naar de Britse eilanden werd Lauwaert, na een lezing die hij aan boord gaf over Elsschots roman *Lijmen*, aangesproken door een toehoorder, Rudolf Van Hove, die hem vertelde dat hij een van de hulpverleners was die Elsschot die avond naar huis hadden gebracht. Van Hove’s vader had aan de Markgravelei een winkel in wild en gevogelte, op de stoep van de winkel zou Elsschot in elkaar zijn gezakt. Terug van de cruise spraken ze er later nog eens over en bezochten de bewuste plek in Antwerpen.

In het verhaal van Lauwaert gaat Elsschot niet wandelen met Fine, maar nam hij die namiddag de tram van de Groenplaats, waar hij een kantoor had, naar huis, stapte uit op de Markgravelei en wandelde tot de winkel van vader Albert Van Hove, kocht er een Ardeens brood en zakte eenmaal buiten plotseling in elkaar. De jonge Rudolf Van Hove en een winkelbediende snelden te hulp, er werd gebeld met de man van de naburige apotheker, die met zijn auto kwam voorrijden. Ze legden Elsschot op de achterbank en brachten hem naar huis, waar een kleinzoon de deur opende. Met moeite droegen ze hem naar binnen en legden hem op de canapé. ‘Intussen,’ aldus Lauwaert, ‘is zijn vrouw Fine opgedaagd en kijkt verslagen toe.’ En dan komt Lauwaerts onthulling. ‘Elsschot komt enigszins tot bewustzijn, en prevelt niet “Dank u, heren”, zoals ooit iemand heeft beweerd en alle andere Elsschotkenners hebben overgenomen, maar “Dankt die heren”. Waarop hij het bewustzijn opnieuw verliest en even later overlijdt.’ Kennelijk om al bij voorbaat enig hoofdschudden voor te zijn, zegt Lauwaert wat verder in het artikel: ‘Aan de waarheid van het gebeuren kan niet getwijfeld worden’ en of dat nog niet genoeg is dat er nu dankzij deze getuigenis ‘eindelijk een waarheidsgetrouwer beeld over de laatste uren van Willem Elsschot bestaat’.

In *Knack* Nr. 40 (van 1 tot 7 oktober 2014) dient Ida Dequeecker, dochter van Ida De Ridder en kleindochter van Elsschot, hem van repliek. Het steekt haar dat Lauwaert zijn versie van het gebeuren ‘de enige juiste’ noemt. Ze vraagt zich af of Van Hove een betrouwbaarder getuige is dan Fine of de jongeman die de deur opende (en overigens helemaal geen kleinzoon was). ‘Volgens Van Hove was Elsschot alleen op stap. Volgens Fine waren ze samen naar een tapijt gaan kijken. Volgens onze vriend de klusser – die ook vandaag anoniem wil blijven en die zijn getuigenis indertijd meteen heeft opgetekend op vraag van mijn moeder – zijn ze samen de deur uitge-

gaan. Fine was erbij toen Elsschot overleed. Volgens Van Hove was ze intussen ‘opgedaagd’.

Klusjesman reageert

Die klusjesman is al lang niet anoniem meer. In haar boek *Willem Elsschot. Man van woorden* (Meulenhoff/Manteau, 2004) noemt Martine Cuyt hem al met naam. Het gaat om Eugène Matthyns, een intieme vriend in het gezin van Ida De Ridder, *Gène* voor vrienden. Hij studeerde aan de Kunstacademie van Antwerpen en was bevriend met Willem Dolphyn, kleinzoon van Elsschot, die ook op de Kunstacademie zat. *Gène* hielp het echtpaar Fons en Fine De Ridder wel vaker met karweitjes in huis.

De klusjesman oftewel de kunstschilder Eugène Matthyns, hier de cello bespelend.

Eugène Matthyns, 82 jaar inmiddels en kunstschilder, woont in Vachères, een dorpje in de Franse Alpen, en reageert per brief (gedateerd 23-3-2015). Hij schrijft dat hij die bewuste middag na zijn werk eerst naar een verfwinkel fietste om een pot knalgroene verf te kopen voor hij doorreed naar de Lemméstraat waar hij tussen zes en half zeven aankwam. ‘Fons heeft mij ontvangen en vervolgens uitgelegd wat er te doen stond. Vooral hoe ik de ladder uit de kelder moest krijgen hetgeen volgens hem niet simpel was. Ik ben niet zover gekomen. Ik wou eerst beginnen met het schilderen van de tuinbank. Niet veel

later kwam Fons mij zeggen dat ze op deze mooie lentevond nog een wandeling gingen maken, en dat ik het huis voor mij alleen had. Juist was ik begonnen, dat er werd gebeld. Na twijfel vond ik het wel nodig de deur te gaan open maken. Tot mijn verbazing stonden voor mij twee heren die Fons ondersteunden met Fine aan hunne zijde. De twee heren hebben Fons al ondersteunend binnen gebracht en hebben hem op de rode fauteuil gelegd. Eenvoudig heeft hij Dank u heren gezegd, nog een beetje gemompel en ’t was gedaan. Daarna hebben de heren zich teruggetrokken. Iemand voor u zien sterven is iets dat men niet rap of liever nooit meer vergeet. Fine was in paniek en vroeg mij toch nog een dokter te proberen te vinden. Ik ben naar buiten gelopen en heb in het blinden- of doofstommengesticht aangebeld maar zonder resultaat. Als ik terugkwam was Walter (oudste zoon) aangekomen en druk aan ’t bellen om iedereen op de hoogte te brengen. Ziehier mijn relaas zoals ik het zonder grote verdienste als toeschouwer heb meegemaakt.’

Zijn verhaal bevestigt de ervaring en de visie van de familie. Elsschot was niet alleen op stap, maar met Fine, en zij was erbij toen hij de geest gaf. En wat die ‘famous last words’ betreft. We geven het laatste woord aan Ida Dequeecker in haar brief in *Knack*. ‘Foei Elsschotkeners, jullie dachten dat de laatste woorden van Willem Elsschot “Dank u heren” was. Fout, fout, fout! Volgens Guido Lauwaert waren de échte laatste woorden “Dankt die heren”. Alsof de nuance tussen u en die, gepreveld door een stervende, iets verandert aan de essentie, namelijk het dankwoord.’

Al vijf jaar voor zijn overlijden had Elsschot in een laatste wilsbeschikking aangegeven dat het ‘mijn uitdrukkelijke wil is dat mijn stoffelijk overschot niet begraven maar verast zal worden’. Merkwaardig genoeg schreef hij twee beschikkingen. Ze dragen allebei dezelfde boodschap uit. De ene is duidelijk gericht aan zijn vrouw. ‘Ik reken erop dat mijn vrouw mijn wil zal eerbiedigen.’ Kennelijk was hij daar toch niet helemaal gerust op en stelde in de andere beschikking een toezichthouder aan. Dat andere testament is gericht aan zijn achterneef Frans Smits. ‘Ik vertrouw op mijn kleinneef Frans Smits, of diens volmachtdrager, opdat hij zorg zou dragen dat volgens mijn wil zal gehandeld worden zonder rekening te houden met eventuele tegenstand van mijn nabestaanden.’ Willem Elsschot kreeg zijn zin. Zijn laatste wens werd gerespecteerd.

Op zaterdag 4 juni was de begrafenis op Schoonselhof in Antwerpen. In een zee van bloemen stonden daar hun kisten in de aula voor ze in het graf werden neergelaten: een lange, smalle kist met het lichaam van Fine, ervoor een kleine, vierkante kist met in de urn het veraste lichaam van Fons. Johan Anthierens zag er ‘een groot uitroepteken’ in, alsof de kisten ons iets wilden zeggen.

Met mijn hartelijke wensen voor zijn toekomst

Guido Totté zocht Elsschot een maand voor diens dood op

Martine Cuyt

Op zijn veertiende trok Guido Totté zijn stoute schoenen aan. Hij belde aan bij Lemméstraat 21 met zijn album én het 'Verzameld werk' van Willem Elsschot in de aanslag. De auteur maakte zelf open en nodigde de jongeman binnen toen hij hoorde waarover het ging. Een maand later viel dezelfde jongeman flauw op de begrafenis van Alfons De Ridder en Fine Scheurwegen. Totté, inmiddels docent moraal met rust (69), doet hier voor het eerst zijn verhaal.

'Ik was als kind al een fervent lezer: Pietje Bell, de Scheepsjongens van Bontekoe, Dik Trom, je noemt ze. Daarnaast was ik geweldig gebiologeerd door een reeks boeken over fauna en flora, geschreven door de Nederlandse biologen E. Heimans en Jac. P. Thijsse.

Aan het eind van de lagere school verslond ik de bibliotheek van mijn ouders. Er was niet echt een ondergrens aan wat ik mocht lezen. Ik kreeg de vrijheid.

Ik kom niet bepaald uit een geweldig intellectueel milieu – mijn moeder was onderwijzeres, mijn vader boekhouder bij een scheepvaartmaatschappij –, maar er was thuis toch een mooie bibliotheek.

Op een bepaald moment in 1959 vind ik het *Verzameld werk* van Willem Elsschot. Ik ben begonnen te lezen op pagina 1 en gestopt na de laatste pagina. Ik was er kapot van. De Fransen hebben daar een mooi woord voor: *bouleversé*. Ik vond Elsschot meteen fantastisch: ik hield van die directe stijl, van het harde – cynisme is een woord dat ik niet graag gebruik. Ik vond hem onwaarschijnlijk geestig.

Achteraf ben ik nog versteld gaan staan over zijn zuivere Nederlands. Ik was gewend aan het bloemrijke Nederlands van Streuvels, Claes, Timmermans en nu kreeg ik die sobere taal te lezen die ik geweldig vond.

Later ben ik ook Cyriel Buysse en Gerard Walschap gaan lezen en waarderen.'

Innovation

Op 28 januari 1960 toog de jonge graaglezer naar de gebouwen van het warenhuis Innovation in Antwerpen,

waar een voorloper van de nog steeds bestaande Antwerpse Boekenbeurs plaatsvond. Totté nam zijn *poesiealbum* mee en sprak zowat alle bekende schrijvers aan.

'Zoals elke dwepende puber vroeg ik hen om handtekeningen en opdrachten. Ik had van de meeste mensen al wat gelezen en vond het boeiend om te ontdekken welke fysiek schuilging achter de naam op de boekomslagen. Sommigen gingen nauwelijks in op mijn vraag. Anderen doken dieper, en diepten fraaie opdrachten op en waren bijzonder vriendelijk, aanmoedigend zelfs.'

Totté toont zijn album met een indrukwekkend lijstje bekenden: Gaston Burssens, Louis Paul Boon, Gerard Walschap, Ivo Michiels, Felix Timmermans, Hugues C. Pernath, Paul Snoek,... maar geen Elsschot.

'Elsschot was er dus niet', zegt Guido Totté. 'En hij hoorde er voor mij echt wel bij. Het adres van Alfons De Ridder kreeg ik via mijn ouders, die via via iemand van de De Ridders kenden. Ik woonde toen aan de Frankrijklei, in de flat waar ik sinds kort weer woon, op twintig minuten lopen van de straat van Elsschot.'

Guido stak Elsschots *Verzameld werk* en zijn eigen album in zijn schooltas en toog naar de Lemméstraat.

Voor wat is het, jongeske?

'Ik kende de straat. En ik geloof niet dat ik mijn moed heb moeten samenrapen, maar ik geef toe dat ik heel even heb gearzeld toen ik voor nummer 21 stond. Ik belde aan en tot mijn verbazing kwam vrij snel iemand openmaken: het bleek de schrijver zelf, die in het Antwerps vroeg: "Voor wat is het, jongeske?"

Ik was gelukkig vrij assertief en zei: "Meneer De Ridder – ja, ik wist dat Elsschot een pseudoniem was – ik heb het *Verzameld werk* van Elsschot bij mij en mijn poëziealbum. Bent u bereid daar wat in te schrijven?"

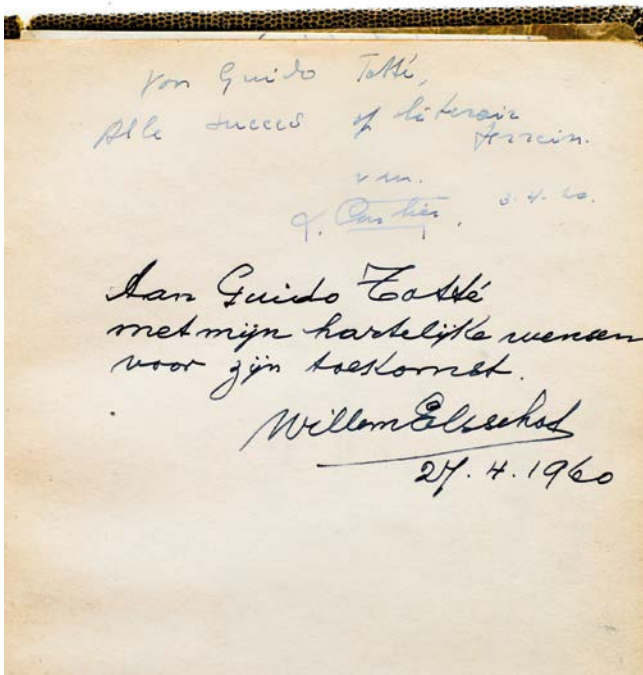
De vriendelijke, oude man nodigde hem binnen.

'Ik herinner me zijn oudemannenhanden: rimpels, schilfers. Ook zijn oogleden zaten onder de schilfers. Dat was niet bepaald een appetijtelijk gezicht, maar ik dacht meteen: die man is ziek. Dat voelde ik.'

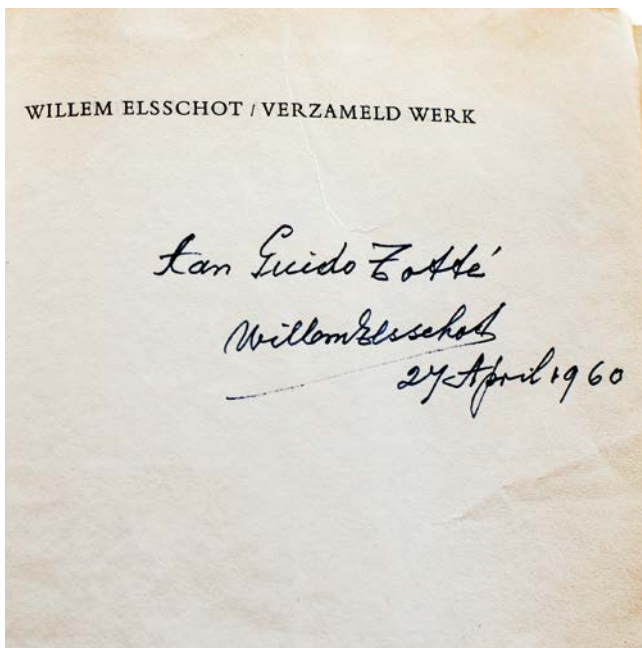
'Hij liet me in de voorplaats, die in mijn herinnering –

en wellicht bijgekleurd door de foto's die ik achteraf heb gezien en wat ik erover las – erg donker was. Eigenlijk heb ik drie trefwoorden onthouden bij die kamer: donker, vol, zwaar. Zware, gesloten gordijnen, een kamer vol tapijten en schilderijen en meubels. En *lampadaires*. Ik herinner me scherp dat ik schrok bij het zien van een houten Christusbeeld, of een heiligenbeeld, dat weet ik niet zo precies meer. Ik dacht: en dat voor een vrijzinnige! Als veertienjarige was ik zo naïef te denken dat je gelovig moest zijn om zo'n beeld in huis te hebben.'

'Elsschot was gekleed zoals we hem van de foto's kennen: in kostuum. Hij haalde wat om te schrijven uit zijn *veston* en begon aan de opdrachten.'

Opricht in poëziealbum van Guido Totté.

Atheneum, Rooseveltplaats

De enige vraag die Alfons De Ridder aan Totté stelde, was: 'Waar ga jij naar school?'

'Ik antwoordde: atheneum, Rooseveltplaats. En je zou verwachten dat hij daarop zou zijn ingegaan, want hij had er zelf schoolgelopen. Niet dus.

Het enige wat hij zei, was: "Dat is goed, ja", en: "Ge moet goed uw best doen op school."

Waarop Totté: 'Jawel, meneer.'

En toen was het voorbij. De jonge Totté was zowat tien minuten op visite geweest bij de schrijver van wiens werk hij zo onder de indruk was.

Jawel, hij had de schrijver verteld dat hij het hele boek had gelezen, én graag.

'Ik stond weer op de stoep en dacht: wow, dat was goed. 1. Hij was thuis. 2. Hij was vriendelijk. En 3. Hij heeft mijn boeken gesigneerd.'

'Het was wel pretentius van mij om zo maar bij de schrijver te gaan aanbellen', bekent Totté vijfenveertig jaar later. 'Ik heb later van mijn vriend en schrijver Tom Lanoye gehoord dat hij altijd geïrriteerd was als mensen hem zo in zijn privé-woning kwamen storen.'

Over de reactie van zijn ouders na Tottés bezoekje aan de Lemméstraat herinnert hij zich vooral dit: 'Toen ik zo fier als een gieter thuis kwam met de buit, zei mijn vader onmiddellijk: "Gij zijt wel ne straffe! Gij pikt een van mijn boeken uit mijn bibliotheek en ge laat er een opdracht aan uzelf in zetten!"

Ik zag aan de twinkeling in zijn ogen dat hij niet echt kwaad was, en het mij perfect gunde. '

Nationaal nieuws

Een maand later, op 31 mei 1960, was Willem Elsschot plots nationaal nieuws: door zijn overlijden. En een dag later opnieuw en nog steeds: zijn vrouw volgde hem de volgende dag.

'Ik herinner me niet meer of ik het nieuws van de radio of uit de krant had, in ieder geval niet van de televisie, want die hadden we nog niet. Ik was absoluut slecht van het bericht, diep onder de indruk.

Ik heb een gelukkige jeugd gekend en had in 1960 nog maar weinig doden in mijn omgeving meegemaakt. Alleen een stokoude bompa had ik weten gaan.

Ik heb me geïnformeerd over waar en wanneer de dubbele begrafenis zou plaatsvinden en ik ben in mijn eentje, op 4 juni naar begraafplaats Schoonselhof getrokken. Het was een snikhete dag.'

Dit keer maakte het afscheid van Elsschot grote indruk op de jongeman.

'Ik zag, zoals Johan Anthierens het later zo treffend heeft beschreven, het *uitroepteken* staan: de grote kist

Guido Totté in zijn huisbibliotheek. Foto Alain Giebens.

van de vrouw van Elsschot. Het kleine kistje met de as van de schrijver ervoor.’

‘In die tijd konden families nog niet beslissen over verassing. De Ridder had een eigenhandig geschreven tekst afgeleverd, zijn vrouw echter niet.’

Totté herinnert zich massaal veel volk, de brandende zoon, de bloemenzee.

‘Misschien is die laatste in mijn geheugen nog gegroeid, maar het afscheid was indrukwekkend: ik zie die langgerekte stoet nog richting Ereparek bewegen.

De toespraak van burgemeester Lode Craeybeckx heb ik nog gehoord, maar daarna ben ik flauwgevallen – de eerste van de twee keer ooit in mijn leven tot nu toe.’

Iemand droeg de jongen, buiten westen van emotie en de zoon, in de schaduw van een boom. En toen kwam er een familielid van Alfons De Ridder naar hem toe...

‘Ik weet niet meer of het De Ridders zoon Willem was of zijn broer Karel, maar het was in ieder geval een dok-

ter uit de onmiddellijke omgeving van de schrijver.

Mijn leraar niet-confessionele zedenleer Fé Casteleyns had me zien vallen en heeft me naar huis gebracht.’

Und kein Ende

Begin jaren zestig leert Guido Totté Ida Dequeecker kennen, kleindochter van Alfons De Ridder/Willem Elsschot.

‘We studeerden beiden aan de Rijksuniversiteit Gent en waren actief in dezelfde studentenclubs (de regionale club *Antwerpen Boven* en *’tSal Wel Gaen*, de oudste studentenclub van België, gesticht in 1852, Vlaams en vrijzinnig (!).)

Tijdens de *seventies* bleven ze samenwerken en ontmoette Totté ook de moeder van Ida jr., Ida De Ridder, de jongste dochter van Alfons De Ridder.

‘Ida sr. hield de revolutionaire boekhandel open in King Kong in de Keizerstraat, waar strijdtheater en progressieve muziek werden gespeeld en waar alternatieve films (Robbe De Hert) draaiden.’

Totté toont de opdrachten in de drie boeken die Ida De Ridder op hoge leeftijd heeft gepend, alle in verband met Willem Elsschot. Deze is veelbetekend:

‘Voor Guido, vriend van de twee Ida’s.’

Totté heeft inmiddels een fijne Elsschotcollectie aangelegd: Elsschotten-met-opdracht, een bijzondere rij Elsschot-in-vertaling. Het wellicht door Elsschot getikte, maar in ieder geval gesigneerde gedicht *SPIJT*.

Tot slot legt hij een oranje boekje op tafel, een exemplaar van het studentenblad *Op Sinjoorke* van atheneum en lyceum, jaargang 1962-63, maand: maart.

In de rechterbovenhoek heeft een antiquaar met potlood *Elsschot* geschreven. Op de titelbladzijde prijkt de naam van G. Totté als tweede onder het kopje ‘redacteuren’. Van de zestienjarige G. Totté wordt een sonnet afgedrukt. Enkele pagina’s daarvan verwijderd staat het toneelstuk naar Elsschots *Lijmen* paginagroot aangekondigd – ‘Deze opvoering van *Lijmen* mag geen enkele student(e) van Atheneum of Lyceum missen.’

Martine Cuyt (° 1966), literair journaliste, publiceerde in 2004 het caleidoscopische *Willem Elsschot. Man van woorden*.

Een onderzoek naar drie versies van ‘Kaas’

Laura Doens

In het schooljaar 2013-2014 deed Laura Doens vergelijkend onderzoek naar drie versies van Willem Elsschots roman Kaas en verwerkte dat in een artikel, waarvan dit stuk een bewerking is. ‘Na zes jaar intensief Latijn en Grieks,’ zegt zij, ‘koos ik als laatstejaarsleerling van het secundair onderwijs bewust voor een eindwerk rond moderne talen. Parallel liep ook mijn eindwerk van de Academie voor Beeldende Kunst. Ik was op zoek naar een thema waarin ik me voor beide eindwerken kon verdiepen. Willem Elsschots Kaas bleek hiervoor uitermate geschikt, aangezien van deze roman ook een beeldroman en een film gemaakt zijn.’ Momenteel volgt zij de lerarenopleiding lager onderwijs. ‘In deze opleiding,’ zegt zij, ‘kom ik zowel in contact met kunst en creativiteit als met Nederlands. Ik hoop dat ik deze passie aan mijn leerlingen kan doorgeven.’

Dit onderzoek maakt een vergelijking tussen drie verschillende versies van “Kaas”: ten eerste de roman van Willem Elsschot (1933)¹ (verder: *het boek* of *de roman*), ten tweede de graphic novel van Dick Matena² (2003) (verder: *de graphic novel* of *de beeldroman*) en ten derde de film van Orlow Seunke³ (1999) (verder: *de film*). Het analyseert hoe literaire verteltechnieken worden omgezet in beelden: enerzijds de graphic novel, anderzijds de film. De vergelijking concentreert zich vooral op de beleving van wie het boek gelezen heeft: “Hoe wordt het verhaal van Elsschot weergegeven in de graphic novel en de film?” Om tot een antwoord te komen moet zowel naar verschillen als naar gelijkenissen gezocht worden tussen deze drie media.

Deze studie valt uiteen in drie grote delen. Ten eerste wordt er een algemene bespreking gemaakt. Hierin worden de drie media vergeleken betreffende het verhaal in zijn geheel.

Daarna concentreert het onderzoek zich specifiek op de personages en hoe deze zijn overgebracht naar de graphic novel en de film. Ten derde wordt meer specifiek ingegaan op hoofdstuk XIX; het bespreken van alle hoofdstukken zou ons immers te ver leiden. Ik heb dit hoofdstuk gekozen omdat hierin een kleine flashback voorkomt. Dat is een interessant gegeven: zo kan er onderzocht worden hoe die terugblik wordt verwerkt in de graphic novel en in de film. Tot slot vat een kort besluit alle resultaten samen.

1 ELSSCHOT, W., Willem Elsschot. Verzameld werk. 5de druk, Em. Querido’s Uitgeverij B.V., Amsterdam, 1986, 769 blz.

2 MATENA, D., *Kaas. Een beeldroman door Dick Matena*. Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2003, 283 blz.

3 SEUNKE, O., *Kaas*. video, Moskwood Video, s.l., 1999, 86’.

Algemene bespreking

1. Vergelijking boek – graphic novel

Dick Matena vertrekt van een duidelijke keuze: hij heeft in zijn graphic novel de integrale tekst van de roman overgenomen. In een interview⁴ zegt hij: “Dienstbaarheid aan de auteur en zijn tekst en die zo helder mogelijk in beelden vertalen staat voorop.” Hij vindt het dus zeer belangrijk vast te houden aan de oorspronkelijke tekst en niets te veranderen of weg te laten.

De echte uitdaging komt dus volop bij de tekeningen te liggen. En daarom concentreert de vergelijking die ik maak tussen deze twee versies van “Kaas” zich vooral op de tekeningen van de beeldroman.

Allereerst valt het op dat de tekeningen niet alleen de tekst uitbeelden, maar soms ook iets extra aan het verhaal toevoegen: Matena schetst gegevens die Elsschot niet in zijn roman beschrijft. Het gaat dan vooral over kleine toevoegingen, zoals gezichtsuitdrukkingen om de gevoelens van personages extra in de verf te zetten. Zo drukt hij zijn eigen stempel op “Kaas”.

Een grote toevoeging die Matena gedaan heeft, is “de man met de brief”. Deze komt niet in het boek voor. Het boek van Elsschot, in de vorm van een brief, is opgedragen aan Jan Greshoff⁵, een Nederlandse journalist, schrijver, dichter en criticus, die leefde van 1888 tot 1971. In 1933 zette hij Elsschot weer tot schrijven aan⁶: hieruit ontstond “Kaas”.

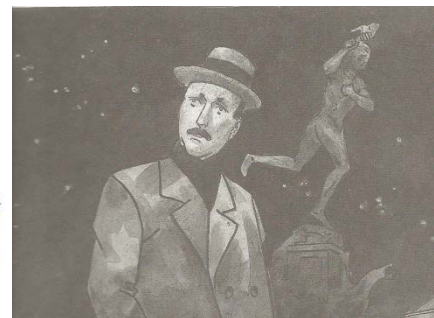
Dick Matena heeft dit in zijn graphic novel vertaald naar een man die die brief leest. Hij laat het personage regelmatig terugkomen, zodat de lezer niet vergeet dat het om een raamvertelling gaat. In het oorspronkelijke boek kan men gemakkelijk vergeten dat het over die brief blijft gaan.

Opvallend is de aanwezigheid van de stad Antwerpen in het beeldverhaal. Het verhaal speelt zich af in Antwerpen, maar in het boek wordt dat zelden vermeld. In de graphic novel echter vindt men veel verwijzingen naar deze stad: de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, de Boerentoren en het standbeeld van Brabo op de Grote Markt komen duidelijk in beeld. Op de kaft van de beeldroman zien we ook al het Antwerpse stadhuis en Brabo afgebeeld.

De reden waarom Antwerpen zo sterk aanwezig is, is evident: Matena heeft voor zijn tekeningen een decor nodig om de beschrijvingen van Elsschot in te plaatsen. Waar Elsschot enkel vermeldt dat het over Antwerpen gaat (bijvoorbeeld in hoofdstuk V, waar Laarmans vanuit Amsterdam weer op weg is naar Antwerpen of in hoofdstuk VIII, waar hij een naam voor zijn kaashandel bedenkt) en in de rest van het boek enkel de personages en hun handelingen beschrijft, heeft Matena voor elke

4 ANONIEM, *Interview met Dick Matena*. internet, (23 oktober 2013). (<http://www.dickmatena.com/wordpress/?p=151>)

5 ANONIEM, Jan Greshoff. internet, (16 oktober 2013). (http://nl.wikipedia.org/wiki/Jan_Greshoff)

6 Zie bibliografische fiche nr 9 (biografie van Elsschot)

tekening die hij maakt een decor nodig. Het is dus duidelijk dat Matena's keuze voor Antwerpen als decor zeer functioneel is.

2. Vergelijking boek – film

De film begint met een voice-off (de stem van Laarmans) die de letterlijke tekst van het boek zegt. Het hoofdpersonage schrijft een brief naar een onbekende. Af en toe komt deze voice-off nog terug. Ook eindigt de film met een gelijkaardige scène: Laarmans beëindigt zijn brief.

Seunke heeft zich in de film niet volledig gehouden aan Elsschots tekst. Dit is logisch te verklaren: het boek is verhalend (indirecte rede), terwijl in de film de dialoogvorm (directe rede) overheerst.

Bovendien heeft hij een aantal scènes aangepast en de volgorde veranderd. Zo komt de “kerkhof-scène” in de film vóór de scène van hoofdstuk XIX en in het boek erna. De gedachtegang van Laarmans wordt in de film ook minder uitgewerkt, net als de scène waarin hij op zoek gaat naar een tweedehandsbureau en -typemachine voor zijn nieuwe kantoor. Enkele scènes worden in de film juist méér uitgewerkt: de uitgelaten sfeer wanneer hij terugkeert uit Amsterdam is hiervan een voorbeeld, alsook het opruimen van de rommel in het toekomstige kantoor.

Er zijn nog enkele andere details die Seunke heeft aangepast, bijvoorbeeld met betrekking tot de kaas zelf: die is niet ingepakt in zilverpapier, de korst is geel in plaats van rood en waar het staal bij Laarmans thuis wordt geleverd in één kist, blijkt de levering in de film te bestaan uit twintig kisten.

Bovendien laat hij in de film een aantal personages de tekst uit het boek door andere personages zeggen of denken.

Seunke heeft, net als Matena, een decor nodig om zijn versie van “Kaas” neer te zetten. In de film is er echter slechts een aantal kleine verwijzingen naar Antwerpen: de watertorens in de buurt van de Draakplaats in Berchem en de voetgangerstunnel die naar Linkeroever leidt. Antwerpen speelt maar een kleine rol in Seunkes versie: hij wil het meer universele karakter van het boek behouden.

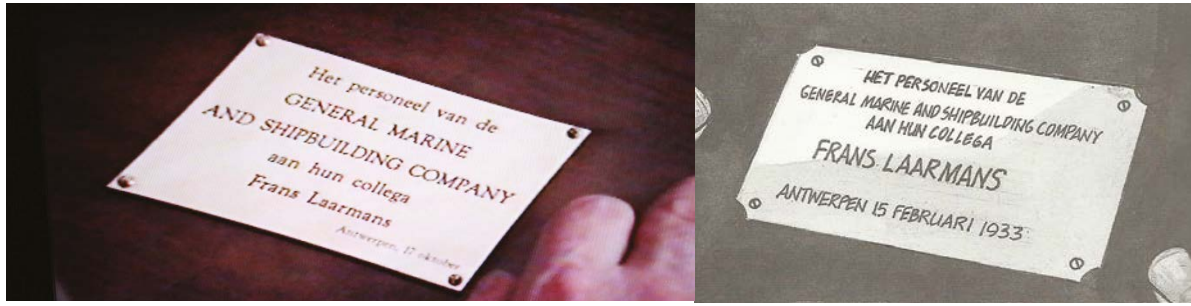
De film behoudt over het algemeen wel de verhaallijn van het boek, maar wijkt soms af van de beschrijvingen van Elsschot.

3. Vergelijking graphic novel – film

Aangezien Matena zich in zijn graphic novel volledig aan de oorspronkelijke tekst houdt, heeft hij minder speling wat betreft het uitbeelden van het verhaal. Seunke kan veel vrijer omgaan met de beschrijvingen, wat resulteert in grotere verschillen tussen het boek en de film dan tussen het boek en de graphic novel.

Toch kunnen we opmerken dat er ook gelijkenissen zijn tussen de film en de graphic novel. Sommige beelden in de film lijken zo hard op die van de graphic novel, dat het lijkt alsof Matena beelden uit de film heeft nagetekend in zijn beeldroman. Toch is dit niet het geval: Matena zegt zelf⁷ nooit te kijken naar verfilmingen van boeken die hij bewerkt. Hij wil “op geen enkele manier de invloed van anderen ondergaan.”

De gelijkenissen tussen deze beelden moet dan wel gezocht worden in het feit dat beide kunstenaars de beschrijvingen van Elsschot goed opgevolgd hebben. Een voorbeeld hiervan is het geschenk dat Laarmans krijgt van zijn collega's wanneer die op ziekenbezoek komen. Het is een tric-tracdoos met een zilveren plaatje langs de buitenkant met een inscriptie. Dit beeld is zo precies beschreven door Elsschot dat zowel Matena als Seunke niet anders kon dan het plaatje zó af te beelden.

Soms gaat het om stereotiepe beelden. Zo zijn de koffiemolen en het doodsbed van Laarmans' moeder in de graphic novel bijna exacte kopieën van die in de film. Ook komt het uiterlijk van Hornstra in de film erg overeen met dat in de graphic novel. Lees hierover meer bij de bespreking van hoofdstuk XIX.

Bespreking personages

1. Vergelijking boek – graphic novel

Matena tekent de hoofdpersonages (Laarmans, zijn vrouw, moeder, broer en kinderen) zo veel mogelijk naar waarheid. Hij heeft hen vereenzelvigd⁸ met de familie De Ridder (de echte naam van Elsschot) omdat “Kaas” volgens Matena een zeer autobiografisch boek is. Vooral bij het personage van Laarmans is dit duidelijk, maar ook zijn moeder en de “man met de brief”, Jan Greshoff, worden werkelijkheidsgetrouw afgebeeld.

Andere personages zijn, naar eigen zeggen⁹, verzonnen.

8 MATENA, D., (belvanzuilen@hotmail.com), van Dick Matena 23-1-2014. e-mail aan DOENS, L., (laura.doens@gmail.com), 23 januari 2014.

9 Ibid.

2. Vergelijking boek – film

Omdat Elsschot de figuren in zijn boek niet qua uiterlijk beschrijft, was Seunke vrij bij het kiezen van acteurs. Toch kunnen we stellen dat hij zich bij de keuze van zijn hoofdpersonages lichtelijk heeft laten leiden door het uiterlijk van de familie De Ridder. Laarmans zelf wordt gespeeld door Josse De Pauw en zijn vrouw Fine door Frieda Pittoors. De rollen van Jan en Ida, zijn kinderen, worden dan weer vertolkt door Din Meysmans en Marie Vinck. Zij zijn natuurlijk geen dubbelgangers van de familie De Ridder, maar hebben toch wel iets van hen weg.

3. Vergelijking graphic novel – film

Net als bij het algemene beeld van het boek, kunnen we besluiten dat de graphic novel dichter bij de werkelijkheid aansluit dan de film. Dit is natuurlijk betwistbaar, aangezien Elsschot nergens vermeldt dat de personages op zijn eigen familie geënt zijn. Het is dus de keuze van Matena geweest om het uiterlijk van de personages te baseren op Elsschots familie. Seunke daarentegen kan geen mensen ‘verzinnen’, hij moet gebruikmaken van bestaande acteurs. Daardoor wordt er in de film een grotere afstand gecreëerd tussen het verhaal en het leven van Elsschot, ook al was dat misschien niet Seunkes bedoeling.

Bespreking hoofdstuk XIX

1. Samenvatting hoofdstuk XIX

Frans Laarmans moet toegeven dat zijn kaasonderneming niet werkt. Hornstra heeft laten weten dat hij zal langskomen om de 20 ton kaas met hem af te rekenen. Laarmans heeft echter nog bijna niets verkocht. Omdat hij Hornstra niet onder ogen durft te komen, besluit hij het geld per post te sturen en te doen alsof hij niet thuis is. Hij wacht in zijn salon tot Hornstra komt aangereden en verhindert zijn vrouw de deur te openen. Hornstra probeert door de gordijnen iets te zien, net zoals madame Peeters enkele minuten later. Ze komen tot het besluit dat Laarmans niet thuis is en gaan elk hun eigen weg, nadat Hornstra een fooi wilde geven aan madame Peeters, die zij geweigerd heeft. Daarop gaat Laarmans naar de keuken en sluit zijn vrouw in zijn armen om samen te wenen. Onder de vorm van een flashback gaan ze 30 jaar terug in de tijd, toen ze op dezelfde manier troost bij elkaar zochten. “En opeens is de keuken weg. Het is nacht, en wij staan weer alleen, zonder kinderen, in een eenzaam oord, zoals dertig jaar geleden toen wij een stil plekje opzochten om in vrede te kunnen schreien.” (Elsschot, 1986:489)

2. Vergelijking boek – graphic novel

Zoals eerder al vermeld, concentreert de vergelijking tussen het boek en de graphic novel zich vooral op de tekeningen, vermits de tekst integraal overgenomen is.

In hoofdstuk XIX komt de “man met de brief” weer voor. Zo wordt de lezer er even aan herinnerd dat het verhaal in de vorm van een brief geschreven is.

Andere toevoegingen zijn vooral close-ups van Laarmans en zijn vrouw om hun gezichtsuitdrukkingen te benadrukken: bang, opgelucht, verdrietig, ... Hoewel deze gevoelens uit de tekst af te leiden zijn, ligt de klemtoon in het boek toch meer op de handelingen dan op de gevoelens van de personages. Vaak laat Matena verschillende close-ups op elkaar volgen om telkens meer en meer in te zoomen. Dit creëert een dramatisch effect. Ook toont hij soms dezelfde scène twee keer, maar dan vanuit een ander standpunt getekend.

De flashback tekent Matena op een originele manier: hij toont Laarmans met zijn vrouw, nog steeds in dezelfde omhelzing, maar dan in een verlaten landschap met duinen en in de verte een vuurtoren. Zo schept hij een gevoel van eenzaamheid. Het zou goed kunnen dat Matena zich hierbij heeft gebaseerd op het buitenverblijf van Elsschot in Sint-Idesbald. De vuurtoren stelt dan die van Nieuwpoort voor.

3. Vergelijking boek – film

In tegenstelling tot een aantal scènes uit de film (bijvoorbeeld de “kerkhof-scène”), zien we dat de verfilming van hoofdstuk XIX redelijk dicht bij het boek aansluit. Seunke verfilmt in grote lijnen wat er in de roman staat. Toch zijn er ook enkele verschillen: Hornstra heeft geen chauffeur en geen hondje bij zich; Laarmans kijkt door een gordijnspleet in plaats van in een hoek van het salon te staan gluren door de gordijnen.

De flashback is minder aanwezig: er is enkel een lichtflits zichtbaar waarna Laarmans en zijn vrouw de personeelsleden van de General Marine gaan begroeten. In het boek wordt hierover niets verteld, maar wellicht staat het voor Laarmans' beslissing zijn oude baan als klerk weer op te nemen.

Er zijn ook enkele dingen die Seunke verfilmt waarover niets wordt vermeld in het boek. Zo heeft Laarmans in de verfilming van hoofdstuk XIX zijn pyjama nog aan. Elsschot vermeldt niets over de kleding van Laarmans in dat hoofdstuk, dus daardoor kon Seunke vrij kiezen. Het feit dat Laarmans zijn pyjama nog aanheeft, maakt hem kwetsbaarder. Het toont ook aan dat hij helemaal niet meer in zijn kaasonderneming geïnteresseerd is.

4. Vergelijking graphic novel – film

Waar Matena zich exact houdt aan de beschrijvingen van Elsschot, durft Seunke in de film wel eens iets te veranderen. Zo heeft Laarmans in de film zijn pyjama nog aan, terwijl hij in de graphic novel een kostuum draagt.

Hij kijkt duidelijk vanuit zijn salon naar de straat door een spleetje tussen de gordijnen. Wanneer Hornstra of madame Peeters dichterbij komt om te proberen binnen iets te onderscheiden, trekt hij zijn gezicht verschrikt terug. In de roman kunnen we echter lezen: “Ik ga in een hoek van ’t salon staan, van waaruit ik de straat duidelijk kan zien. Wie van buiten naar binnen kijkt ziet slechts een schemering.” (Elsschot, 1986:488)

Hornstra heeft in de film geen chauffeur en geen hondje bij zich, in het boek en de graphic novel wel.

We kunnen besluiten dat Seunke ook hier Elsschots beschrijving minder ter harte neemt dan Matena.

Toch is er een grote gelijkenis wat betreft Hornstra te vinden: zijn uiterlijk en vooral zijn kleding zijn opvallend op gelijkaardige manier afgebeeld. Elsschots beschrijving leert ons dat Hornstra een geruit reiskostuum met korte broek aanheeft. Het is hoogst waarschijnlijk dat de overeenkomsten van deze kledingstijl voortvloeien uit een stereotiep beeld. De meeste mensen zullen zich zo’n kostuum op dezelfde manier voorstellen.

Als we de technische kant van de film en de graphic novel bekijken, zien we dat Matena veel meer gebruik maakt van close-ups dan Seunke. Die close-ups komen vooral voor als een personage iets denkt of als hij/zij een bepaalde gezichtsuitdrukking vertoont. Seunke opteert vaker voor het medium-shot. Toch zijn in zijn film ook de gezichtsuitdrukkingen heel belangrijk: ze tonen, net als in de graphic novel, de gevoelens van de personages, daar waar ze in het boek beschreven worden.

Conclusie

De vergelijking van het boek, de graphic novel en de film toont duidelijk aan dat de graphic novel dichter aansluit bij het boek dan de film. Het behoud van de oorspronkelijke tekst is hierbij doorslaggevend.

De vergelijking laat ons ook toe om iets interessants te leren over de specifieke kenmerken van elk van de media.

Met de verhaallijn als vertrekpunt, moet een roman het uiteraard volledig hebben van de taal om personages en situaties tot leven te doen komen. De lezer krijgt een aanzet in taal en vult verder de details in met zijn eigen verbeelding. Daar ligt het genie van de schrijver.

De graphic novel, zoals de naam het suggereert, blijft een novel, een roman. Maar omdat het getekend is, moet men het meer grafisch invullen of aanvullen. De aanwezigheid van Antwerpen in de beeldroman is daar een mooi voorbeeld van. Het valt op dat de stad veel meer plaats en aandacht krijgt in de graphic novel dan in het boek of de film.

De film, tot slot, leeft van dialogen. Zij zijn cruciaal voor het ritme, de actie en de vinnigheid van het medium. Vandaar ook dat ze in vergelijking met de originele roman of met de graphic novel zo veel plaats innemen in de film.

Ondanks deze verschillen kunnen we concluderen dat de drie media bij elkaar aansluiten: ook als men maar één van de drie werken leest of bekijkt, krijgt men een goed beeld van het verhaal. Kent men ze alledrie, dan komt het verhaal meer tot leven en laat het geheel een diepere indruk na.

Citaat van Elsschot op brug in Rotterdam

Lombardijen ontstond als nieuwbouwwijk te Rotterdam-Zuid in de jaren '60 van de vorige eeuw en kreeg straatnamen die zijn vernoemd naar schrijvers, dichters, wetenschappers en filosofen uit de Klassieke Oudheid en latere tijden. Het bracht mij in 2005 op het idee om van deze literaire etc. grootheden citaten, spreuken en gezegdes – in combinatie met bijbehorende kunstwerken – te laten aanbrenge op markante plaatsen in dit woongebied.

Een paar maanden later werd aldus de Werkgroep Citatenroute Lombardijen geformeerd, waarin een vertegenwoordiger van de lokale wooncorporatie, de plaatselijke cultuurscout, een opbouwwerker, alsmede de programmamanager van Sociaal Investeren in Lombardijen (SIL) zitting hadden genomen. In samenwerking met de bewoners ontstond op deze manier uiteindelijk een leerzame wandel- en fietsroute in deze bekende volksbuurt.

Eind maart 2008 startte nog een ander project van de deelgemeente IJsselmonde in Lombardijen: 'Spinozapark: ons park!' Daarbij werden alle wijkbewoners uitgenodigd om tijdens een aantal workshops ideeën aan te dragen

voor het verlevendigen van dit weinig gebruikte en verouderde plantsoen. Omdat er in de nieuwe opzet nogal wat eilanden, omringd door waterpartijen, waren gepland, die verbonden moesten worden door nog niet bestaande bruggen, werd besloten deze in het verlengde van de Citatenroute Lombardijen te voorzien van spreuken van:

Spinoza: De mens is een sociaal dier

Edgar du Perron: Wij weten er niets van. Wij kunstenaars maar

Guido Gezelle: Zij kinderlijk, nooit kinderachtig en ten slotte

Willem Elsschot: De wijze gaat liefst onopgemerkt voorbij.

Kortom, men kan zo als cultuur- en natuurliefhebber niet langer meer om Rotterdam-Lombardijen en Willem Elsschot heen.

Bas van der Ven

De Elsschot-bijbel voor zakenlieden

Advertenties verkopen met Boorman

Nico Keuning

De schrijfster Helga Ruebsamen (1934) debuteerde in 1964 met de verhalenbundel *De kameleon* die met enthousiasme werd ontvangen. Twee jaar later volgde de roman *De Heksenvriend*. In de schelmenroman *Wonderolie* uit 1974 beschrijft zij haar handel in advertenties, geïnspireerd op de verkooppraktijken van Boorman. 'Een prachtige hoofdpersoon zoals je er in de letteren geen tweede vindt.' Na een stilte van zestien jaar kwam Ruebsamen met de verhalenbundel *Op Scheveningen*. In deze en latere bundels toont zij in een trefzekere stijl haar gevoel voor humor en haar affiniteit met de zelfkant en 'geschifte' personages. Met de roman *Het lied en de waarheid* (1997) over haar jeugd in Nederlands-Indië, brak ze door naar het grote publiek.

We rijden over de gerenoveerde boulevard. De groenblauwe kleur van de zee is Atlantisch, mediterraan. 'Daar ligt de wijk waarover ik heb geschreven in *Op Scheveningen*,' wijst Helga Ruebsamen naar de huizen die half verscholen liggen achter een duin, dat ze als volgt beschrijft in het titelverhaal van deze bundel uit 1988: 'Het bultige duin lag er aan het zuidoende van de boulevard bij als een versteend fabeldier, de rug welfde zich hemelwaarts en de treurige, hangende kop was verlangend gericht naar de zee.'

We draaien het havengebied in. Voor ons ligt een straat van visloodsen van de firma Van der Zwan. We parkeren aan de voet van het gebouw waar Ruebsamen eens een literaire avond verzorgde met haar gabbers en schrijvers Heere Heeresma en Willem Brakman. Achter de loodsen liggen visserskotters tegen de kade. In een haven verderop dobberen honderden plezierjachten ongeduldig wachtend om uit te varen, het zeegat uit.

'Zeeman of niet Kom binnen en geniet' staat er in kapitalen boven de toegangsdeur van het Zeemanshuis. 'Dit ken ik helemaal niet,' zegt Ruebsamen verbaasd. Er zitten een paar zeemansbonken aan de toog. Een kleine bulldog dribbelt achter een kapotte voetbal aan. Een man trekt aan de arm van een gokmachine. In een lager gelegen ruimte achterin staat een afgedekt biljart. Daar nemen we plaats aan een tafeltje tegen de muur en bestellen koffie. André Hazes zingt klaaglijk een levenslied. Geld valt met feestelijk gerinkel in de stalen bak van de fruitmachine. De man vertrekt geen spier en

Helga Ruebsamen gefotografeerd door Koos Breukel

werpt opnieuw een munt in de gleuf. Hij is uit op meer geluk.

We praten over Elsschot, omdat dat in een gesprek met Helga Ruebsamen onvermijdelijk is als het over schrijven gaat. Na verschijnen van *Ruimschoots de tijd* (Uitgeverij Reservaat, 2014), 'vertellingen' waarin het ouder worden centraal staat, durfde zij de bundel nauwelijks open te slaan, uit angst ontevreden te zijn over bepaalde formuleringen. Een onterechte angst, overigens. Maar begrijpelijk. Het kan soms anders, misschien beter. 'Dat denk ik nooit als ik voor de zoveelste keer een verhaal van Elsschot lees,' zegt ze. 'Dat is af, goed, volmaakt.' Bij geen enkele zin, geen enkel woord heeft ze het gevoel dat het niet juist is, of op de verkeerde plaats staat. Zijn stijl is onberispelijk en raak.

In de jaren '80 gaf ze schrijfles voor de schrijversvakschool 't Colofon. De cursisten vroegen haar wat ze het beste verhaal vond. 'Kafka, *Die Verwandlung*,' is nog steeds haar antwoord. 'Daar is niets aan te verbeteren. Het andere volmaakte verhaal is *Het Dwaallicht* van Wil-

lem Elsschot. ‘Het kenmerk van een volmaakt verhaal,’ vertelt ze, ‘is dat je het telkens opnieuw kunt lezen en wilt lezen. In de hoop dat het zich anders aan je voor zal doen. Want het is onverdraaglijk om te lezen. Vaak lezen mensen om gerustgesteld te worden of zich te verplaatsen in een hoofdpersoon. Er zijn allerlei motieven. Maar het motief dat je voor je kop geslagen werd en dat daardoor allerlei klachten en kwalen die je meende te hebben in het niet zijn gezonken vergeleken bij wat je zojuist te weten bent gekomen, dat is wat het volmaakte verhaal met je doet.’

Dat geldt ook voor *Het Dwaallicht*, waarin Laarmans in Antwerpen drie zwartjes ontmoet die van een vrachtschip zijn gestapt en op zoek zijn naar Maria Van Dam. Haar adres staat op een kartonnetje, de bodem van een sigarettendoosje geschreven, dat Ali Khan Laarmans onder ogen houdt: Kloosterstraat 15.

‘Is die hoofdpersoon Laarmans?’ vraagt Ruebsamen. Ik citeer de passage over de krantenvrouw die de hoofdpersoon stevast Verbruggen noemt: ‘*Zij neemt mij al dertig jaar voor een ander en nu is het de moeite niet meer waard haar nog te zeggen dat ik Laarmans heet. Als de dag zal gekomen zijn dat ik geen kranten meer koop, laat haar dan gerust een traan plengen op Verbruggen.*’

‘Hij is niet Verbruggen, maar ook niet Laarmans,’ zegt Ruebsamen stellig. ‘Ik heb er Elsschot in gezien. Ik zie er een scherts in, een spel, waarbij zowel het bestaan van het personage Maria Van Dam als dat van Laarmans niet echt is. Alleen de zwartjes zijn echt. Maar dan ga je analyseren en dan scheur je het verhaal aan flarden.’

Zoals de duiding van de drie koningen, de wijzen uit het Oosten.

‘Muggenzifterij,’ vindt ze. ‘Laat het na, want het beliet je het verhaal telkens opnieuw te lezen. Die duidingen gaan in de weg zitten. Ik raadde de cursisten van die schrijversvakschool ook altijd aan dergelijke literatuurbeschouwingen ver van zich te houden, ook omdat dergelijke interpretaties niet helpen bij het schrijven. Ik denk dat de grap bij Elsschot als Spielerei is opgekomen. Als je Elsschot zou vragen: wat bedoel je nou met dat verhaal, dan zou hij zo vier of vijf antwoorden kunnen geven. Je zit niet als een mathematicus die verhalen te schrijven. Je zoekt dingen, tastend.’

Laarmans fantaseert in het verhaal dat hij zelf in een vergelijkbare situatie terecht is gekomen, in Bombay, zoekend naar een Fathma. Hij is teleurgesteld dat hij en zijn makkers Maria niet hebben gevonden. Na het afscheid van de mannen, loopt hij door de Lange Ridderstraat. Een krottenwijk: ‘*En uit de oude riolen stijgt een walm op waar ik wee van word.*’ Hier moet het zijn, denkt hij. Hier woont Maria, maar hij onderneemt niets: ‘*Zal jij het bestaan te kloppen aan dit heiligdom om in Ali’s naam Maria op te eisen die van ochtend aan boord was van de Dehli Castle, voor de zakken? Want*

hier is het, mijn hele wezen is er zeker van.’

Doorlopen, moedigt hij zichzelf aan, ‘*dan wordt u wellicht de geilheid niet aangerekend die bij deze nachtelijke klopjacht uw stut is geweest*’. Niet mee naar Bombay, ‘*niet meer op zoek naar het nestje van Fathma, maar gauw naar huis met mijn krant om weer plaats te nemen in de kring van die waar ik aan gebonden ben en die mij vervelen, onuitsprekelijk.*’

Ruebsamen weet het zeker. De verteller die het verhaal van Maria Van Dam vertelt, is dezelfde als die voorkomt in de laatste strofe van het gedicht ‘Het Huwelijk’:

Zoo gingen jaren heen. De kindren werden groot
 en zagen dat de man dien zij hun vader heetten,
 bewegingloos en zwijgend bij het vuur gezeten,
 een godvergeten en vervaarlijke’ aanblik bood.

De wijsheid die in het gedicht wordt geopenbaard lijkt eerder van iemand van tachtig dan van een jonge vent. Elsschot was begin twintig toen hij het gedicht schreef.

‘Dat vind ik nu ik zelf ouder ben niet meer zo heel onlogisch,’ reageert Ruebsamen. ‘Iemand van tachtig heeft dat woeste vuur niet meer zo. Die bekijkt het met een wat minder scherp oog en denkt misschien “godvergeten en vervaarlijk”, ach, was ik het nog maar. *Het Dwaallicht* is een illusie, en geeft ondanks alles hoop, het had namelijk ook goed kunnen aflopen! Misschien vinden ze haar een volgende keer wel, die Maria Van Dam. Maar het gedicht stelt feiten. Genadeloos.’

‘Hij was nog niet eens een jaar getrouwd,’ schrijft ze in *Schrijven tegen de tijd*, een uitgave met proza en poëzie over de kunst van het ouder worden.¹ ‘Spijt, weemoed, woede klinken er in op, gevoelens die volgens degenen die het nog niet zijn, horen bij de ouderdom. Zo wordt de indruk gewekt dat je zelf niet oud hoeft te zijn om er wel degelijk over te kunnen meepraten en als schrijver heb je dan bovendien, nog inherent aan je vak, je inlevingsvermogen, waardoor je je naar believen moet kunnen vereenzelvigen met personages van velerlei pluimage, oud, jong, man, vrouw, rijk, arm, wit, zwart.’

Er is nog een gedicht over ouderdom, dat Elsschot op jonge, 27-jarige leeftijd schreef: ‘De Klacht van den Oude’. De eerste strofe luidt als volgt:

Ik word aan ’t oud zijn niet gewend.
 De lichterlaaie die ik heb gekend
 zit nog te diep in mijne knoken
 en blijft mij dag en nacht bestoken.

Helga Ruebsamen heeft het gedicht opgenomen in haar bijdrage voor *Schrijven tegen de tijd*. ‘Meer dan veertig jaar lang al ken ik dit gedicht,’ schrijft ze, ‘en heb ik erin geloofd, was ik ervan overtuigd dat deze kreten pijnlijk nauwkeurig de gemoedstoestand weergaven van wie een-

Helga Ruebsamen in 2003 geschilderd door David Kouwenaar (broer van dichter Gerrit Kouwenaar)

maal op leeftijd was gekomen. Maar nu, zelf ouder en ouder geworden, nu bekruipt mij de twijfel. Is dit wel de ware klacht van een oud man? Is het niet veeleer de klacht van een jonge man, die bang is voor de oude dag, waarop hij, naar hij vreest – en terecht – dat hij alles kwijt zal raken wat hem nu in vuur en vlam zet? “Maar laat mij doen met eigen vuur, wat ik verkies zolang ik duur!”

Alles goed en wel, en de oude zou dit ook maar wat graag willen, maar waar is dan dat vuur gebleven? Wat heeft hij er nog van over? De waarheid moet gezegd: het vuur is allang gedoofd. En daar zit je dan en je kunt dromen over het vuur van vroeger, je kunt het in de herinnering terugroepen en dan ben je eigenlijk al een oude bofkont, dat je geheugen je dat nog toestaat, maar wat je is gebleven, zijn de sintels.’

De sintel, legt Ruebsamen uit, is volgens haar de kortst denkbare samenvatting van de geschiedenis van het vuur. ‘Maar hoe oud moet je worden om hieraan ook nog vreugde en troost te kunnen ontlenuen.’

Veertig jaar lang heeft ze het gedicht beschouwd als ‘een indringend en goed gelijkend portret van een oude man’: ‘Een strijdvaardige grijsaard weliswaar, strijdvaardiger dan vele ouden om mij heen. Strijdvaardiger ook dan die andere oude man, die staat uitgebeeld op het zelfportret dat Rembrandt schilderde in het jaar van zijn dood. Dat portret kende ik toen ook al, het benam me de adem, het bracht tranen in mijn ogen en ik durfde er

niet al te lang naar te kijken, toen. Wie immers echt wil weten wat ouderdom is, wat het inhoudt oud te zijn, die hoeft maar naar dit portret te kijken. Maar wie wil het werkelijk weten? Zelfs wie oud is wil het niet weten.’

Ruebsamen heeft haar cursisten Elsschot nooit als voorbeeld voorgehouden.

‘Talent is oorspronkelijk. Je moet je eigen stijl vinden, je eigen handschrift. Er zijn geen wetten. Je hoeft niet per se gelezen te hebben. Iedere schrijver heeft een eigen stem. Dat kun je niet veranderen. Gelukkig maar. We hebben één Elsschot. Dat is genoeg.’

Kun je Kafka en Elsschot lezen zonder dat ze je beïnvloeden?

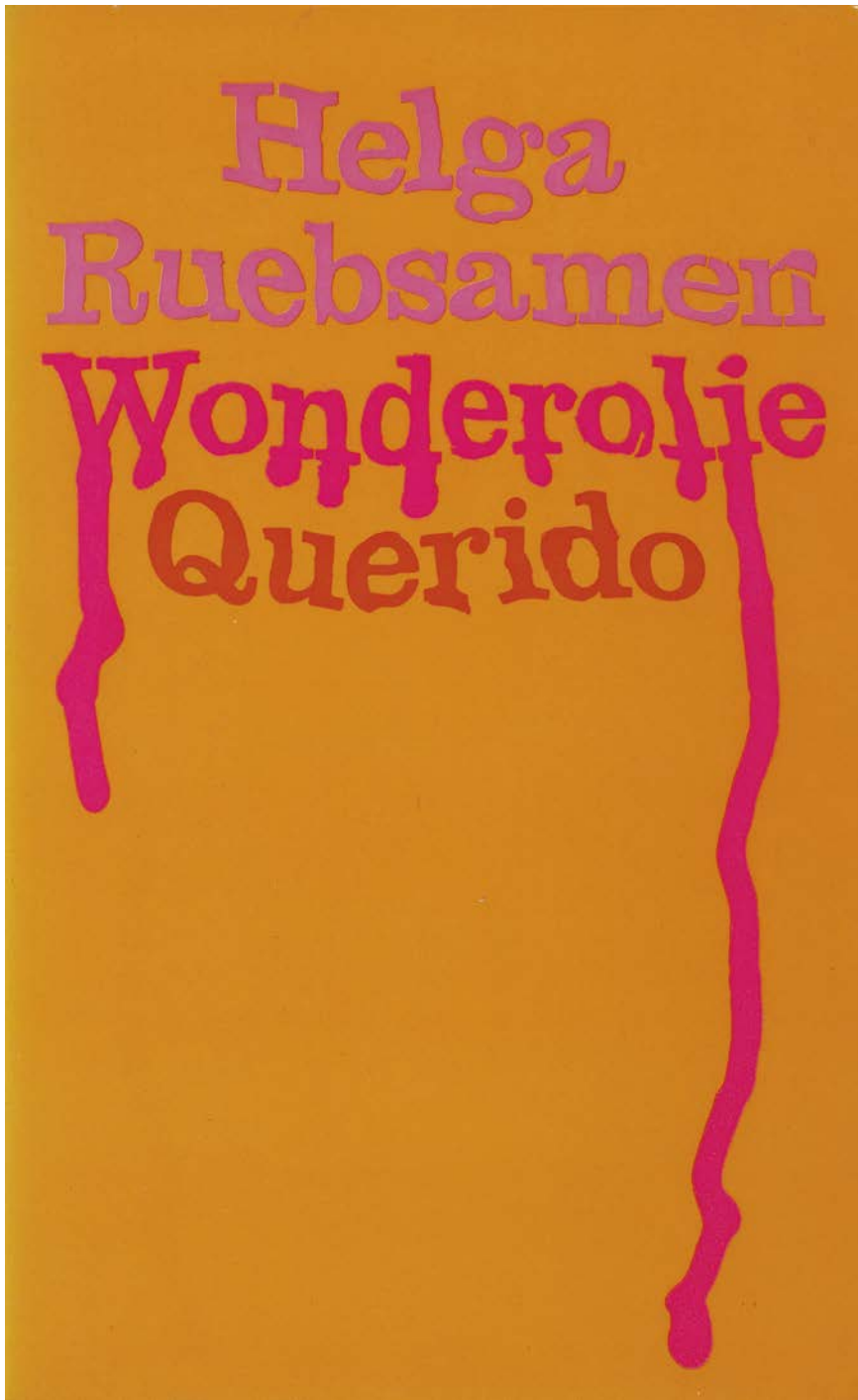
‘Het zijn Grote Leermeesters. Ze beïnvloeden de literatuur. Ze wijzen nieuwe wegen en het zou raar zijn, als je daarvan als schrijver niet wilde leren. Maar ook als kleine krabbelaar moet je altijd proberen je eigen stem te behouden. Dat komt in de eerste plaats, de eigen stem.’

Wel heeft het onderwerp van het *Wereldtijdschrift* in *Lijmen / Het Been* haar er jaren geleden toe aangezet met een vriend telefoonkaarten te verkopen. Op die kaarten werden de belangrijkste telefoonnummers vermeld. Van de dokter, brandweer, politie. In de ruimte eromheen konden middenstanders advertenties plaatsen. Ze ging langs de deuren om advertenties te verkopen. In 1998 vertelde ze erover in de VPRO GIDS: ‘Het was heel gênant werk. We zijn ons op een gegeven moment ook maar Boorman en Laarmans gaan noemen. De een deed de linkerkant van de straat, en de ander deed rechts. Hij was Boorman en ik was mejuffrouw Laarmans. Daar tekenden we de contracten mee.’²

Over haar handel in advertenties schreef ze het boek *Wonderolie* (1970). In deel II ‘De aantekeningen van Mies Taras’ schrijft Ruebsamen: ‘De advertenties werden natuurlijk niet gratis geplaatst, verre van dat. Het was de in zijn branche uitverkoren cliënt immers duidelijk, dat de telefoongebruiker hem, hem en hem alleen zou benaderen zodra hij behoefte had aan een broodje, een foto, een schoonheidsbehandeling of een sigaar. Wij garandeerden uiterste exclusiviteit.’

Ze weet menige middenstander te lijmen: ‘Als wij een schoenwinkelier erop slingerden, kon hij ervan verzekerd zijn dat iedere telefoongebruiker uit de omgeving zijn concurrent voortaan zou laten barsten. Dat diens naam, eenvoudig omdat hij op onze telefoonkaart ontbrak, binnen een maand in de vergetelheid zou zijn verzinken.’

Soms worden verkopers van advertenties moedeloos. Dan dienen de Boormanpraktijken als pepmiddel: ‘Een paar aan lager wal geraakte dromers uit ons louche en droeve troepje klampten zich in tijden van geestelijke nood vast aan *Lijmen* en *Het Been* van Elsschot, zoals een vrome troost zoekt in de Schrift. Evenals Laarmans

Omslag van het boek *Wonderolie*, naar een ontwerp van Ary Langbroek.

putten zij uit Boorman de kracht om op het ingeslagen pad voort te gaan.’

Literatuur en werkelijkheid. Een literair personage kan heel echt zijn. Meer dan een voorbeeld op papier. Ruebsamen kwam Boorman wel eens tegen. Niet alleen in Antwerpen, maar ook in Amsterdam en Den Haag. Ze herkende hem onmiddellijk. Een heer in pak. Een zakenman. Nadat ze als ‘mejuffrouw Laarmans’ bij een belegen drogist door de mand was gevallen, putte ze moed uit de lessen van Boorman, zo blijkt uit het verhaal: ‘Die Elsschot-bijbel voor zakenlieden-in-woorden bleef me niettemin tot steun, al was er natuurlijk geen sprake van dat ik me kon identificeren met een van zijn figuren.

Vanzelf niet met de geniale granieten Boorman, maar ook niet met de dichterlijke zondaar Laarmans, die tenminste nog de mogelijkheid tot inkeer in zich had.’

De bulldog rent grommend achter de voetbal aan, slaat bij het trapje over de kop, bijt in de bal en loopt trots weg met zijn prooi. Opnieuw klinkt het gerinkel van munten in de lade van de fruitmachine. We praten over winst en verlies. Wanneer moet je stoppen. Boorman ging in het uitknippen van de weduwe Lauwereyssen te ver. Je hebt schurken en schoften die het kwaad vertegenwoordigen. Die kun je tillen. Boorman noemt ze een wolf onder de wolven. Iemand die probeert de sterkste te zijn. ‘Boorman heeft geen illusies omtrent de mensheid,’ vertelde ze in de *VPRO GIDS*. ‘Net zomin als Alfons De Ridder die had.’ Maar Lauwereyssen is het goede. Lijmen, weet Ruebsamen uit eigen ervaring, vereist een stalen karakter. Je moet geen morele bezwaren hebben, zoals ‘Mejuffrouw Laarmans’.

Haar ouders waren lezers. Duits en Nederlands. Haar moeder had met Vestdijk op school gezeten en zij had uit de verte zijn romance met Ina Damman meebeleefd.³ ‘Nou, daar heeft hij ook heel wat moois van gemaakt dat er niet was.’ Het Duits kwam van vaderskant. Zo kwam ze bij Kafka terecht. Ook *Kaas* stond thuis in de boekenkast. Het verhaal boeide haar matig, al herkende ze wel het uitzonderlijke schrijverschap. Maar bij het lezen van *Lijmen / Het Been* was het raak. Het

was haar Hongaarse leraar Nederlands, Antal Sivirsky, die het boek had aangeprezen. Zo leerde zij op 17-jarige leeftijd Boorman kennen. ‘Een prachtige hoofdpersoon zoals je er in de letteren geen tweede vindt.’

Wat haar in hem aanspreekt is het raadselachtige. ‘Het woeden in hem van de verschillende krachten. De tegenstellingen. De hardheid van Boorman tegenover de goedheid van de weduwe Lauwereyssen, die hij herkent, omdat die ook in hem huist. En dat had je al veel eerder kunnen weten, als je goed had gelezen. Dus kun je weer van voren af aan in zo’n verhaal beginnen, om op te sporen wat je eerder hebt gemist. Dat was en is nog

steeds voor mij het kenmerk van het goede boek. Je kunt het blijven lezen en elke keer duikt iets nieuws op of valt het licht weer anders. Dat vind ik geweldig, het botsen van innerlijke krachten. Dat is wat mij interesseert in personages: het bevechten van de eigen demonen. Boorman kan een demon zijn. Dat laat hij zien als hij Laarmans uitlegt hoe de mens is. Hoe je hem kunt belazeren en van zijn geld kunt ontdoen. Het is een prachtig boek, dat je kunt blijven lezen.

Het Dwaallicht is wat mij betreft het volmaakt kort verhaal. Natuurlijk hoop je dat Maria aan die jongens verschijnt en ze aan haar hart drukt. Je wilt toch weer telkens opnieuw dat het gebeurt, maar het gebeurt niet. Dat is het onverwoestbare aan het verhaal. Die strijd, wordt het wat of wordt het niks, blijft ook in de herlezer gaande.'

In Scheveningen liggen geen tankers voor anker, geen vrachtschepen aan de kade. Geen 'Dehli Castle', zoals in het verhaal van Elsschot. Hier stappen 's avonds geen 'rijst-kakkers' van een vrachtschip met een kartonnetje op zak waarop het adres van ene Maria staat gekrabbeld. Scheveningen, schrijft Ruebsamen in haar eerdergenoemd verhaal, is 'zo wit als de buik van een gulletje'.

Toch kan er zomaar iemand uit een andere cultuur in het straatbeeld opduiken, zoals in het titelverhaal van haar bundel *Op Scheveningen*. Om vier uur 's nachts rijdt Koos in zijn Bahamagouden Mercedes een 'onverwachte vogelverschrikster' aan. Een buitenlandse. Hij legt haar in de kofferbak van de auto en neemt haar ('een dooie' misschien wel) mee naar huis, waar zijn moeder zich over het slachtoffer ontfermt: 'Toen knipte Cootje, na te hebben gecontroleerd of de overgordijnen goed dicht zaten, de lamp aan en vouwde de deken open. Daar bleken ze een prinses op de vloer te hebben, zo mooi als je ze in het

Jules Valenpint stond model voor Boorman. Deze foto werd omstreeks 1908 gemaakt in Parijs.

echt zelden zag.' Met ogen 'zo groot, nat en onnozel als van een kameel'. Een prinses. Op wat bloedbultjes na, mankeert er niets aan het meisje. Ze wordt in de bedstee gelegd en toegedekt, 'met de gewatteerde satijnen spreid er ook maar bij, want dit was een kind van de hitte'.

Ze weten niet wat ze met deze 'buitenissigheid' aan moeten. In de binnenstad van Den Haag was het iets anders geweest. 'In Transvaal en Schilderswijk zag je bijna niet anders meer.' Op Scheveningen zijn de inwoners al achterdochtig als er huizen worden gerenoveerd. 'Want het was bekend dat een buurt daarna nooit meer de oude werd, omdat de gemeente er, tegelijk met de nieuwe ramen en deuren, zwarten in zette.'

Het meisje neemt Cootje al het huishoudelijk werk uit handen. En Koos is nog nooit zo blijmoedig en energiek geweest. De moeder komt ineens op de tweede plaats. Uit chagrijn leeft zij zich uit in een stevige vechtpartij met de buurvrouw. Het meisje in de bedstee voelt zich onveilig en bedreigd. Zeker als er later op het duin een apocalyptische brand uitbreekt, waarbij ‘serpentes van vonken’ sproeien over de tramhalte aan de voet van het duin. ‘Baldadige vuurdraken klauterden uit boven het licht van de vuurtoren.’ Uit angst is ‘het Turkje’ in het huis van Koos en Cootje onder de keukentafel gekropen, waar ze zich als een egel heeft opgerold. Koos stelt haar gerust en duwt haar de trap op naar de duiventil op het dak. Daar houdt hij zijn prinses verborgen voor de nieuwsgierige blikken van de duinbewoners.

Op straat is geen Maria of Fathma te zien. Geen Turkje gehuld in vele lappen die vanuit het niets voor onze auto de weg oversteekt. We zweven door de middag. Langs de loodsen zitten dagjesmensen in de zon. Op het terras van een trendy restaurant flikkeren glazen. Twee meisjes zitten aan een tafeltje. De hals van een fles steekt uit een koeler. Ik denk aan ‘De Klacht van den Oude’:

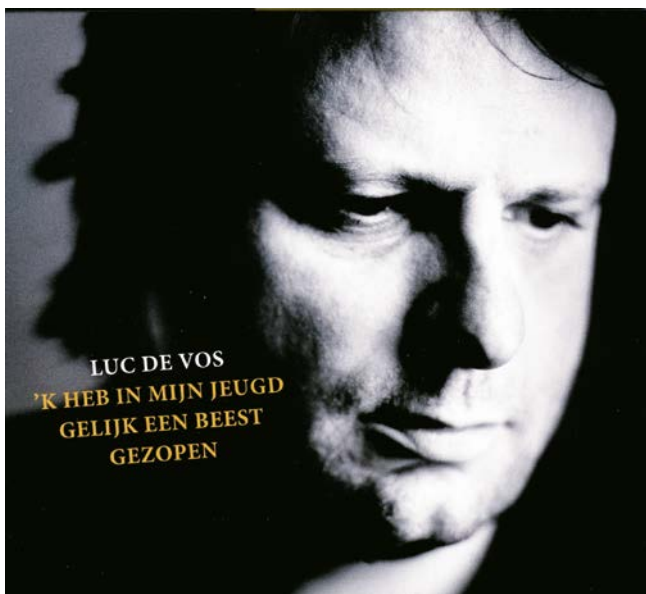
Maar waar ik wél toe ben bereid,
dat is voor elke jonge meid
zooals er honderdduizend lopen,
de kleren van mijn lijf verkoopen

en heel mijn huis en heel mijn vrouw.
Ik zou het doen, en geen berouw
zou in mijn oogen staan te lezen,
en ’t zou nochtans een misdaad wezen.

- 1 *Schrijven tegen de tijd, Over de kunst van het ouder worden*, onder redactie van Arko Oderwald, Koos Neuvel, Cees Hertogh, Willem van Tilburg, Uitgeverij De Tijdstroom, Utrecht 2007. Hierin, in Deel I Jong en oud: ‘Ik word aan ’t oud zijn niet gewend’, Helga Ruebsamen, p. 97-107.
- 2 ‘Boorman is een wolf onder de wolven’, Het favoriete boek (10), Helga Ruebsamen over *Lijmen / Het Been* van Willem Elsschot, Hans van Dalen, *VPRO GIDS*, 18 t/m 23 april 1998.
- 3 Het lezen van *Meneer Visser’s bellevaart* van Simon Vestdijk beschrijft ze als ‘een ervaring even schokkend als mijn eerste sigaret’. Zie p. 72, *Ruimschoots de tijd*, Reservaat, Heiloo 2014.

Nico Keuning (1952) is neerlandicus en schreef biografieën van Max de Jong (*Altijd het tinnef om je heen*, 2000), Jan Arends (*Angst voor de winter*, 2003, tweede, herzien druk 2014) en Bob den Uyl (*Een zeker onbehagen*, 2008) en monografieën over Johnny van Doorn (*Oorlog en pap*, 2009) en Louis-Ferdinand Céline (*De laatste reis*, 2011). De biografie *Een zeker onbehagen, het leven van Bob den Uyl*, werd in 2010 bekroond met de tweejaarlijkse Mr. J. Dutilhprijs. In april 2015 verscheen bij AtlasContact zijn boek *Boternacht*, een liefdesverhaal in Nederlands-Duits grensgebied tegen de achtergrond van de politieke naoorlogse periode 1946-1963.

Luc De Vos 1962-2014

Hij deelde zijn achternaam met die van Reinaert, het sluwe dier uit het middeleeuwse epos met wie Martinus Nijhoff Elsschot ooit vergeleek. Tot zijn genoegen overigens, want Elsschot was een groot kenner en bewonderaar van de *Reinaert*. En ook anderszins waren er overeenkomsten tussen de melancholieke zanger/componist van Gorky (later Gorki) en schrijver/zakenman Alfons De Ridder. Hun afkeer van de middenstand om maar iets te noemen.

‘De middenstand regeert het land / Beter dan ooit tevoren’ zong De Vos met gevoel voor ironie in zijn beroemdste nummer *Mia*. Ook De Ridder moest van de middenstand maar weinig hebben. ‘Die kleine uitbaters stonden hem tegen’, zo getuigde zijn oudste zoon Walter. Liever deed De Ridder zaken met de grote havenbedrijven, terwijl Walter werd ingezet om advertenties te verkopen voor de *Almanak der Kroostrijke Gezinnen*.

Luc De Vos groeide op als jongste zoon in een boerengezin met zeven kinderen in het nietige plaatsje Wippelgem bij Gent. Hij zou zijn milieu nooit verloochenen, de eeuwige Gentse volksjongen blijven, zoals Elsschot dat was in Antwerpen met zijn hang naar de eenvoudige proeflokalen, waar hij anoniem kon zijn. En ook Luc De Vos’ carrière kwam pas laat op gang, tegen zijn dertigste, toen hij zijn Vlaamstalige groep Gorky vormde en het gelijknamige eerste album uitbracht. Daarop stonden meteen al de drie klassiekers die hij eigenlijk nooit meer overtroffen heeft: *Anja* (‘De laatste dans die moet je mij nog schenken’), *Lieve kleine piranha* en *Mia*, het nummer dat in de loop der jaren tot het alternatieve volkslied van Vlaanderen zou uitgroeien:

Voorlopig gaan we nog even door
Op het lichtend pad, het verkeerde spoor
Mensen als ik vind je overal
Op de arbeidsmarkt, in dit tranendal.

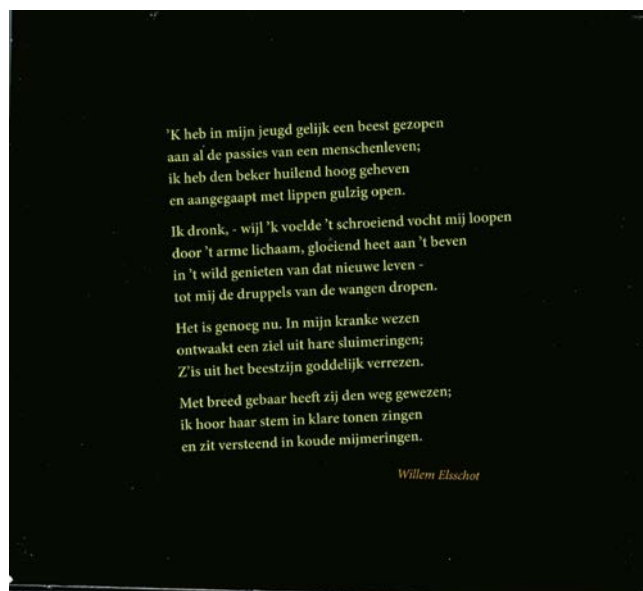
Sterren komen, sterren gaan
Alleen Elvis blijft bestaan
Mia heeft nooit afgezien
Ze vraagt: Kun jij nog dromen?

Maar de eigenlijke reden waarom Luc De Vos een plaats verdient in *Achter de Schermen*, het blad van het Willem Elsschot Genootschap, is natuurlijk het kleine album dat hij in 2010 het licht deed zien: *‘k Heb in mijn jeugd gelijk een beest gezopen*. Hierop voorzag De Vos twee gedichten van Elsschot van muziek, het titelnummer, het obscure gedicht dat de jonge Alfons De Ridder in 1900 in De Kapel voordroeg en waarmee hij min of meer afscheid nam van zijn jeugd, en *De klacht van den oude*, een van de *Verzen van vroeger* uit zijn Rotterdamse tijd.

Luc De Vos stierf volkomen onverwacht op 29 november 2014 in Gent. Zijn begrafenis bracht vijftienduizend man op de been. Op het Sint-Pietersplein, die dag omgedoopt tot het Lieve kleine piranha-plein, werd hij massaal toegezongen: ‘Sterren komen, sterren gaan, alleen Elvis blijft bestaan.’

En Elsschot natuurlijk.

Vic van de Reijt

Elsschot en de kracht van het grootouderschap

Geert Bourgeois

Zoals velen onder u maakte ik voor het eerst kennis met Elsschot via zijn poëzie. ‘De bult spreekt’ en ‘Moeder’ hoorde ik als scholier eerst voordragen om ze later met hartstocht zelf te declameren. Daarna volgden zijn proza en leerde ik de man achter de auteur kennen. Maar waarmee kan ik dit uit-gelezen genootschap nog boeien? Ik maakte van de kerstvakantie gebruik om de biografie van Vic van de Reijt te lezen en het Verzameld Werk van Elsschot door te bladeren. Vervolgens overliep ik de lezingen van mijn eminente voorgangers. Uiteenlopende thema’s kwamen al aan bod. Elsschot als dichter, als Europeaan, als Antwerpenaar, als zakenman, zelfs als denker over religie. Inspiratie was er genoeg. Ik ben bijvoorbeeld de eerste N-VA’er, na een lange reeks van socialisten, liberalen en christen-democraten. Zou ik ingaan op Elsschot en het Vlaams-nationalisme? Of spreken over Elsschot en het belang van de Nederlandse taal? Neen, te voorspelbaar en clichéversterkend. Wat gedacht van de rol van de vrouw in Elsschots oeuvre? Dankzij Indra Dewitte stijgt het aantal vrouwen op de

Geert Bourgeois: ‘De opa is onmiskenbaar aanwezig in het oeuvre van Willem Elsschot.’

Het jaarlijkse Willem Elsschot Benefietdiner werd 24 februari 2015 voor het eerst gehouden in het sfeervolle Vlinderpaleis, het nieuwe justitiepaleis in Antwerpen. De opkomst had er niet onder te lijden. Ook nu weer schoven méér dan vijfhonderd Elsschottianen aan voor het diner en om te luisteren naar de twee gastsprekers: Geert Bourgeois, minister-president van Vlaanderen en Indra Dewitte, adjunct-hoofdredacteur van *Het Belang van Limburg*. Zij werden geïntroduceerd door Karel Verhoeven, hoofdredacteur van *De Standaard*. Hun eigenzinnige visies op Elsschot staan op deze en volgende pagina’s afgedrukt.

sprekerslijst maar de balans slaat nog steeds door in het voordeel van de man. Geen idee waarom trouwens, geachte voorzitter. Misschien had Margareth Thatcher

gelijk toen ze zei: ‘*If you want something said, ask a man. If you want something done, ask a woman.*’ En dus nodigt u liever mannen uit als het op spreken aankomt?

Terug naar de vrouw bij Elsschot: een uitermate prikkelende idee. Maar je hoort het zo: man van teflon en beton poogt zich tevergeefs een ander imago aan te meten. Zou ik de provincialistische toer op gaan? Elsschots liefde voor ’t Stad en de provincie Antwerpen zijn reeds op alle mogelijke manieren bezongen. Echter, dames en heren, onze auteur beleefde de mooiste familiemomenten in zijn vakantiehuisjes aan de zee. Voor mij als West-Vlaming een mooie voorzet om binnen te koppen. Maar, beste Antwerpenaren, West-Vlamingen houden niet van makkelijke overwinningen. Ander, beter, origineler onderwerp dus.

Finaal inspireerde de kerstperiode mijn keuze. Met kerst verzeilt politiek en actualiteit naar de achtergrond. Tenminste, dat maak ik mezelf elk jaar wijs. De warmte van gezin, familie en vrienden staat centraal. Zo kwam ik op een wat onderbelicht thema: Elsschot als grootvader en als auteur van het onvolprezen dubbel-werk

Tsjip-De Leeuwentemmer. Zelf de trotse en gelukkige grootvader van vijf kleinkinderen leek mij dit een mooi aanknopingspunt voor een lezing.

Dankzij de biografie van Vic van de Reijt leerde ik de zakenman achter Willem Elsschot, of beter, achter Alfons de Ridder kennen. Als velen genoot ik ervan hoe de gewiekste marketeer zijn klanten en opdrachtgevers lijmde. Elsschot startte op vroege leeftijd met zijn succesvolle lijmpraktijken en timmerde onafgebroken aan zijn zakelijke carrière.

De schrijver in Willem Elsschot kwam trager op gang. Op 31-jarige leeftijd publiceerde hij *Villa des Roses*. En rond zijn veertigste trok hij de aandacht met *Een Ontgoocheling*, *De Verlossing* en *Lijmen*.

Het merendeel van zijn oeuvre – waaronder de klassiekers *Kaas*, *Tsjip-De Leeuwentemmer* en *Het Dwaallicht* – schreef hij pas als vijftiger en zestiger. In de fleur van zijn leven dus!

Een bron van herkenning en zelfbevestiging: pas op mijn 44ste werd ik volksvertegenwoordiger, minister werd ik op 53 jaar en kort na mijn 63ste verjaardag legde ik in het Vlaams Parlement de eed af als minister-president van de Vlaamse Regering.

Sommige politici bekleeden op jonge leeftijd topfuncties en bereiken reeds als dertiger hun politiek hoogtepunt. Ach, pubers zijn het! Welk een contrast met landen zoals China, de Verenigde Staten, zelfs Frankrijk, waar je pas als zestiger aan je echte politieke toekomst begint.

‘Goede kaas moet rijpen’ zou Frans Laarmans kunnen gezegd hebben. Door langzaam te groeien en eerst voor je boterham met kaas te werken, kan je in alle luwte kennis vergaren en levenservaring opdoen. Je verwerft nieuwe inzichten doorheen de belangrijke fasen in het leven, zowel binnen als buiten de politiek. Een van die belangrijke levensfasen, dames en heren, is het grootouderschap. Op 23 februari 1933 werd het eerste kleinkind van Willem Elsschot geboren. Elsschot was toen 51. In datzelfde jaar publiceerde hij *Kaas*, het startschot van zijn meest productieve periode als schrijver. Ook mij viel het grootvaderschap als vijftiger te beurt. In dezelfde periode dat ik het ministersambt mocht bekleden. De grootouders in deze zaal zullen het ongetwijfeld beamen. Grootouder worden verandert de manier waarop je in

het leven staat en de manier waarop je naar het leven kijkt. Opnieuw begint de toekomst, een andere weliswaar. Willem Elsschot zou nooit dezelfde schrijver zijn geweest mocht hij geen grootvader zijn geworden.

Grootvader Elsschot, dames en heren, ontmoeten we vooral in *Tsjip-De Leeuwentemmer*. De ik-figuur in de dubbelroman is Elsschots alter ego Frans Laarmans. Elsschot zette de waarheid lichtjes naar zijn hand maar verhaalt redelijk waarheidsgetrouw de perikelen met zijn eerste kleinkind Jan Maniewski. Dat jongetje kreeg van zijn trotse opa de bijnaam Tsjip. De lezer volgt het re-

Ceremoniemeester Cyriel Van Tilborgh, voorzitter van het Willem Elsschot Genootschap.

laas van de verloving en het huwelijk van dochter Adele met de Poolse jongen Bennek, de geboorte van Tsjip, de scheiding van Adele en Bennek, de ontvoering van Tsjip naar Polen en de pogingen om het jongetje terug te halen.

De roman *Tsjip* is één lang crescendo naar de eerste ontmoeting van het hoofdpersonage met zijn kleinzoon. In *De Leeuwentemmer* staat de band tussen grootvader en kleinkind centraal, een band die zo sterk is dat de grootvader er alles aan doet om zijn kleinzoon uit Polen terug te halen. De komst van Elsschots kleinkind leverde ons deze prachtige verhalen, zeer herkenbaar, immer actueel. Maar het grootouderschap gaf niet alleen aanleiding tot nieuwe personages en verhaallijnen. De bijzondere liefde zelf voor je kleinkind, anders dan ouderliefde, de emoties van het grootvaderschap, vormen de rode draad doorheen deze maar ook andere werken. Elsschot schreef dat de emoties die hem en zijn vrouw overvielen bij het zien van hun kleinkind zo overdonderend waren dat hij niet anders kon dan er een roman over te schrijven. ‘Ik moet die beroering boekstaven’, noteerde hij,

‘want voor ons is het misschien de laatste geweest.’

Ook in de slotzinnen van *Tsjip* lees je hoe opa Elsschot zijn lot in de handen van zijn kleinkind legt.

‘En mocht ik ooit mijn lieve vrouw verliezen, dan trek ik naar Polen met pak en zak. Ik zal daar, als het moet, de boodschappen doen en de schoenen poetsen en voor Tsjip als een hansworst op mijn hoofd gaan staan. Want ik ben bereid afstand te doen van alles in ruil voor de ademtocht van dat jonge leven, voor de geur van die ontluikende roos.’

Pakkende taal, van onze zakelijke Elsschot.

Karel Verhoeven, hoofdredacteur van De Standaard, leidt de gast sprekers in.

Opperhoofd van Sioux-stam

Grootvader worden, dames en heren, beïnvloedde het oeuvre van Elsschot ook op een meer impliciete manier. Vic van de Reijt beschrijft hoe grootvader Elsschot steeds meer belang begon te hechten aan familie en vrienden. Een voor elke grootouder herkenbare evolutie. Vrienden, gezin en familie worden uiteindelijk het belangrijkste in je leven. De professionele hectiek op het ritme van de actualiteit maakt geregeld plaats voor warm samenzijn, zondagen worden weer sacraal, vakantie met de hele clan is heilig. Regeringsonderhandelingen onderbreek je dan inderdaad voor het doopfeest van je kleinzoon. Dat alles gold ook voor opa Elsschot. Sinds het grootvaderschap zijn Elsschots fameuze wijnavonden van start gegaan. Familiefeestjes en verjaardagen worden uitbundig gevierd. Vrienden en familie worden regelmatig uitgenodigd om tot stukken in de nacht de beste flessen voor hen te ontkurken. Vic van de Reijt noteert hierbij fijntjes: ‘Meestal bleven er evenwel meer lege dan volle flessen over’. Het gezinsleven werd almaar hechter, met Elsschot

als ‘het opperhoofd van een Sioux-stam’, zoals kleinzoon Jan Maniewski, hier aanwezig, hem ooit typeerde.

Grootvader Elsschot speelde met de kleinkinderen, ging met hen vissen en maakte uitstapjes met de auto. In de augustusmaand trok opperhoofd Elsschot met het hele gezin naar zee.

Elsschot bleef tot het einde zakenman, maar zijn mercantiele talenten wendde hij aan voor het welvaren van zijn gezin. Hoe oud ze ook werden, hij bleef zijn kinderen tot op de laatste dag moreel en financieel, met raad en daad, ondersteunen. Opmerkelijk, dames en heren,

hoe Elsschot beschreef dat de komst van de kleinkinderen meer zin gaf aan het leven. Het had zijn vrouw weer doen stralen en nieuwe energie bij hem opgewekt.

‘Haar sloffen werd opnieuw een getrippel en haar geklaag een hooglied. En ikzelf heb mij opgericht als om tot grote daden over te gaan.’

Zou dat een verklaring kunnen zijn waarom een groot deel van Elsschots oeuvre geschreven is na de geboorte van zijn eerste kleinkind? Vond hij dankzij het grootvaderschap de zin en de energie voor het arbeidsintensieve schrijfwerk? Vragen die ik als Elsschot-amateur niet durf te beantwoorden. Dat is

voer voor meer erudiete Elsschotgenoten.

Nico ter Linden, de Nederlandse emeritus-predikant, gaf enkele jaren geleden een lezing over ‘de zoekende ziel’ in Elsschot. Ter Linden poneerde onder meer dat Elsschot sinds het grootvaderschap zichzelf begon te zien *‘als een schakel in het geheel van de opeenvolgende generaties’*. Ter Linden staafde zijn verklaring met de slotpassage van *Tsjip*. Ik lees die graag aan u voor: *‘Tsjip en ik zijn gezworen kameraden. Samen zullen wij door dik en dun gaan, ik voorop. En ieder krijgt zijn werk. Terwijl ik de doornen kap kan hij de bloemen plukken. Langs de baan zal ik hem onderrichten: dat hij veel doen moet van wat ik heb nagelaten en veel nalaten van wat ik heb gedaan; dat hij de gevulde hand moet afstoten; dat hij niet bukken mag voor ’t geweld, juichen noch rouwen op bevel van de machthebbers. Dat hij moet opstappen met de verdrukte scharen om vorsten en groten tot brij te vertrappen. Ik zal met hem het lied der bevrijding aanheffen en zo bereiken wij samen het land waar die gouden vogel jubelt, véél hoger dan de leeuwerik.’*

Onwezenlijk mooie beschrijving van de grootvader-

lijke liefde. De grootvader als kameraad, als mentor, als vrijevochtene, op zijn beurt opvoedend tot idealisme en 'esprit libre'.

Eeuwig, universeel en daarom zo herkenbaar.

Ik sluit mij graag met diepe beroering bij dit lyrisch engagement aan. Meer dan toen je je eigen kinderen groot bracht, denk je, uit schatten aan ervaring, wijze levenslessen, raad en waarden door te kunnen geven. Je beseft dat je, ook al sta je nog vol in het leven, nu dat radarwerk van de generaties moet smeden.

Tijdens de verkiezingscampagne vorig jaar ontmoette ik een leeftijdsgenoot en grootvader van ondertussen drie kleinkinderen. Hij bleek een kritische kiezer en analyseerde alle verkiezingsprogramma's tot in het detail. Hij vertelde mij lachend dat hij logischerwijze zou moeten uitkijken naar standpunten over ouderenzorg of over het al dan niet afschaffen van gratis openbaar vervoer voor senioren. Maar wat de stemkeuze van hem en zijn vrouw uiteindelijk zou bepalen, zo verklaarde hij, waren de standpunten die zijn kleinkinderen het meest aanbelangden: de kwaliteit van kinderopvang en onderwijs, betaalbaar wonen, leefbare steden, het behoud van onze welvaartsstaat, enzovoort. Veel grootouders denken en handelen op dezelfde manier. Uit liefde voor hun bloedeigen Tsjips zijn ze bereid om *'afstand te doen van alles in ruil voor de ademtocht van dat jonge leven'*. Uit liefde voor hun Tsjips stellen ze het belang van de volgende generaties boven hun eigenbelang. Ze kiezen voor de toekomst.

Dames en heren,

Zijn grootmoeders en grootvaders in de politiek beter bestand tegen de steekvlam van de dag? Verruimt grootouderschap je blik? Speelt die nieuwe, tedere en bezorgde liefde voor je kleinkinderen een rol bij de beslissingen die je maakt? Beseft je als grootouder meer dat beleidskeuzes niet alleen gevolgen hebben voor de huidige kiezer, maar ook voor de kiezer van morgen?

Ik ben geneigd om deze vragen positief te beantwoorden. Zoals u weet is mijn ideologie er een van vrijheid en verantwoordelijkheid. Je maakt in alle vrijheid zelf je keuzes, niet bevoogd door religie, zuil of vakbond. Toch maak je nooit keuzes voor jezelf alleen. Je draagt een verantwoordelijkheid voor het geheel, voor het belang

Meesterlijk gedekte tafels door huistraiteur 'Salons Schoeters'.

van het algemeen. Als grootouder komt daar een extra dimensie bij: de zorg voor de volgende generaties.

De opa, dames en heren, is onmiskenbaar aanwezig in het oeuvre van Willem Elsschot; zo ook bij uw dienstbare regeringsleider. Zelfs *'Als een hansworst op mijn hoofd gaan staan'* zie ik mij doen, zij het als er veel meer lege dan volle flessen overblijven.

Zeker heb ik dezelfde droom als Elsschot.

Ik wil mee de doornen kappen opdat onze kleinkinderen de bloemen kunnen plukken.

Ik wil met onze Tsjips het land bereiken *'waar die gouden vogel jubelt, véél hoger dan de leeuwerik'*.

Dames en heren,

'Ik dank u zeer', en neem afscheid met Laarmans' laatste woorden uit *Het Dwaallicht*: *'Broeders, dat het u goed mag gaan in de wereld. Dat Allah uw pad moge effenen en u behoeden op zee, om u terug te voeren naar uw bergen als de tijd gekomen zal zijn.'*

De morele dimensie van Elsschot

Indra Dewitte

Goeieavond dames en heren, kenners en sommigen misschien in mindere mate kenners van het oeuvre van Willem Elsschot, maar toch allemaal gulzige proevers van cynisme en sarcasme, vermengd met een ietwat bittere humor. Het werk van Alfons De Ridder – u zal het met me eens zijn – is als de fijnste chocolade. Of je het nu eet in zoete of zoute gerechten: het smaakt altijd en je hersenen zetten het om naar een gelukshormoon. Voor ik u vertel hoe de ‘Pa van Antwerpen’ in mijn leven is gekomen, wil ik even een paar woorden richten tot de man die me hier heeft ingeluisd. Want dat is toch wel echt wat er is gebeurd. Nu moet u weten dat het me zelden overkomt: gelijmd worden door een man. Laat staan door een man met een baard. En toch is dat precies waardoor ik hier vanavond sta. Vorig jaar, in ditzelfde exquise gezelschap overkwam het me, zomaar, tussen champagne en voorgerecht. Een onbekende schuift mee aan, en geeft me een paar rake complimenten. Uppercuts. Niet alleen over mijn ogen en het kuiltje in mijn wang, maar ook over mijn scherpzinnige opmerkingen bij de lezing van Koen Geens. Elk ander moment zou ik de bui zien hangen. Deze keer niet. Een tikkeltje blonder dan het mijn gewoonte is, liep ik argeloos in de val. ‘Of ik een keertje zo’n lezing zou willen geven, want ik kan er blijkbaar wel wat van.’ En voor ik er erg in had, zei ik ja en had ik het bonnetje getekend. Cyriel, dat bonnetje los ik nu definitief in.

Dames en heren, om mijn fascinatie voor Elsschot te begrijpen, moet ik u meenemen naar mijn studententijd in Duitsland. Naar Münster, meer bepaald. Tijdens mijn master volgde ik daar een cursus: ‘De verwerking van de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandstalige literatuur.’ Die werd gegeven in het *Haus der Niederlande*, u weet wel, dat historische pand waar in 1648 het Verdrag

Indra Dewitte, adjunct-hoofdredacteur van Het Belang van Limburg.

van Münster getekend is, dat een einde maakte aan de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. En ik beken: aanvankelijk koos ik voor het oeuvre van Theun de Vries. Mijn appetijt voor Willem Elsschot was nog te zeer verkracht door de verplichte en saaie boekbesprekingen uit het humaniora.

Maar mijn toenmalige professor in Duitsland, dialectoloog en filoloog Jan Goossens van de KU-Leuven, vertelde me over een bijzondere briefwisseling die in de bibliotheek van het Haus der Niederlande werd bewaard. Een briefwisseling tussen Willem Elsschot en een piepjonge schrijfster. De identiteit van de jonge vrouw was niet gekend, al ondertekende ze haar brieven met Lianna. Later bleek het om Liane Bruylants te gaan, het mogelijke lief van Elsschot. Speciaal voor vandaag heb ik mijn thesis van toen opgediept.

De briefwisseling tussen Elsschot en Bruylants is niet heel omvangrijk. Ik heb 16 pagina’s gevonden, dat is alles. En hoewel ik indertijd maar een paar fragmenten heb gekopieerd, zal ik proberen om mijn interpretatie ervan te omkaderen. Weliswaar met de blik van een veertigjarige (die ik nu ben) op de schrijfsels van de jonge studente die ik in Münster was.

De eerste brief is van Bruylants, 8 maart 1946. Ze refereert naar een vorige ontmoeting, waarbij ze zich verontschuldigt voor enkele zotheden, zoals zij dat noemt. Op het moment dat ik dat lees, ben ik zelf 24, een jaartje jonger dan de brieven-schrijfster. In mijn thesis wijd ik niet uit over de identiteit van Liane. Want het is pas veel later, wanneer het boek van Martine Cuyt, *Willem Elsschot. Man van woorden*, verschijnt, dat ik begrijp dat het misschien wel gaat om het lief van Elsschot en dat die ‘zotheden’ zich wel eens in een hotelletje bij dwaallicht hebben kunnen voordoen. Maar die bedenkingen heb ik dus *niet* gemaakt. Voor mij is het gewoon een briefwisseling tussen een onbekende vrouw en haar mentor: de grote Willem Elsschot.

In de brief praat de schrijfster uitvoerig over Simone de Beauvoir voor wie ze duidelijk veel bewondering koestert. Dat intrigeert me, want Simone de Beauvoir ken ik zelf als een van de grondleggers van het feminisme. En dan vooral van werken uit de jaren '60. Mijn moeder heeft thuis namelijk enkele van haar boeken en essays in de bibliotheek staan. Dus weet ik ook van haar bijzondere pact met Sartre, u weet wel: waarbij ze de afspraak hebben dat seks met anderen mogelijk moet zijn binnen hun relatie. U begrijpt mijn verwondering: een vrouw uit 1946, die in een briefwisseling met Elsschot over De Beauvoir schrijft... dat kan alleen maar interessant worden.

In diezelfde brief stelt de jonge schrijfster ook vragen over de waarde van een pamflet van Emilie Claeys, een andere voorvechtster van vrouwenrechten en een prominent lid van de BSP (Belgische Socialistische Partij). Ze vist naar de mening van Elsschot over de wenselijkheid van verkiesbare plaatsen voor vrouwen in de senaat. Nu moet u weten dat er in '46 al wel vrouwenkiesrecht is, maar enkel op gemeentelijk niveau. Een uitbreiding naar algemeen kiesrecht voor vrouwen gaat in ons land bijzonder moeizaam. En ten tijde van deze briefwisseling is dat een van de politieke stokpaardjes van het moment.

Elsschot reageert vrij vlug, het antwoord dateert van twaalf dagen later, we schrijven 20 maart 1946. Hij blijkt vurig tegenstander van de uitbreiding van het vrouwenstemrecht. Wat mij in de eerste plaats verwondert. Elsschot is voor mij – tenminste als studente – een ietwat anarchistische en linkse man, hoe kan die nu tegen vrouwenstemrecht zijn? Maar zijn brief maakt veel duidelijk. Hij vreest namelijk dat vrouwen voorbestemd zijn om conservatief te stemmen, waar enkel – en dat zijn zijn woorden – de *Union Catholique* baat bij heeft. Daarmee bedoelt hij waarschijnlijk de *Union Catholique Belge*, de voorloper van de CVP. Die was in '46 natuurlijk al lang opgedoekt, maar blijkbaar gebruikt Elsschot enigszins sarcastisch nog de oude naam. Die angst voor conservatief stemmende vrouwen is typisch voor de liberalen (en in mindere mate ook de socialisten) uit die tijd. Ze

vezren namelijk dat vrouwen te veel onder invloed staan van de kerk, en daarom hun stem zullen geven aan de katholieke partij. Iets wat Elsschot duidelijk niet ziet zitten. Misschien omdat de katholieken van oudsher meer

Zicht op de vijftig eretafels.

koninggezind zijn, en dus ook meer pro-Belgisch.

In diezelfde brief geeft Elsschot blijk van grote politieke bewogenheid. Hij is geschokt door het opblazen van de IJzertoren (nacht van 15 op 16 maart) en vraagt Liane of ze van plan is om naar de *Jeugdbedeavaart voor Eerherstel* naar de graven aan de IJzer zal gaan, die waarschijnlijk in april zal worden gehouden ten teken van weerstand. De afschuw die Elsschot klaarblijkelijk heeft over het dynamiteren van de IJzertoren is maatschappelijk ruim gedragen. Anders dan bij een eerste ontplofingspoging een jaar voordien, in '45, zijn veel mensen nu verontwaardigd. Ondanks het misbruik ervan tijdens de Tweede Wereldoorlog is de IJzertoren opnieuw een herdenkingssymbool voor de gesneuvelde Vlaamse soldaten van de Eerste Wereldoorlog en daar raak je niet aan. Vooral wanneer men spreekt van Belgische nationalist, en van DOVO (de ontmiijningsdienst, jawel) als mogelijke daders, is ‘het kot te klein’, zoals we dat vandaag zeggen.

Toch wil Elsschot niet zelf naar die bedevaart gaan, omdat hij geen student meer is (hij is op dat moment 65) en omdat hij zijn bezigheden heeft in Antwerpen. Bovendien zegt hij dat – en ik citeer: ‘*Omzichtigheid voor de franskiljonse paladijnen*’ nodig blijft. Ik citeer opnieuw: ‘*Net zoals Laarmans, welke vergelijking jij zoo vriendelijk maakt, spelen de meeste mensen dan ook slechts voor ezel zolang zij student zijn, omdat zo’n jongen wel eens gaarne voor een ideaal gemarteld worden en troost vinden in hun ontzachlijke overmoed. Nu echter ben je niet alleen een ezel zoals voorheen, maar bovendien verdacht. Je bent nog wel geen mof, maar er is nu toch beslist een luchtje aan een Vlaming en wie niet misprezen wil worden moet Frans of Engels praten en zich zeker niet bezigen met een tocht naar Kaaskerke*’.

Dames en heren, vanaf dit moment is Elsschot een politiek schrijver voor mij. En sta me toe om hier even een zijspiong te maken om dat nog verder te bewijzen. Ik heb de romans *Lijmen* (1923) en het vervolg erop, *Het Been* (1938) opnieuw gelezen met deze brieven van Elsschot in mijn achterhoofd. Net zoals *De Ontgoocheling* en *Tsijp*. En ik moet bekennen dat ik achterover ben gevallen van het resultaat. Laat me *Lijmen-Het Been* er even uitlichten en wat voorbeelden geven.

De redelijk saaie interpretatie van mijn oude leerkracht Nederlands uit het humaniora blijkt ontzettend veel oneer aan te doen aan de twee- en zelfs driedubbele gelaagdheid van Elsschot. Natuurlijk is *Lijmen, Het Been* een aanklacht tegen de harde zakenwereld en de uitwassen van de reclame waarmee Alfons De Ridder zelf dagelijks te maken krijgt. Maar het is tegelijk zoveel meer. De symbolen rollen over elkaar, achter elk woord schuilt wel een tweede betekenis, elke moraal blijkt een dubbele bodem te hebben. Mijn fascinatie voor deze man is geboren. Dit is een kunstenaar die een verhaal brengt dat smaakt voor een breed publiek. En tegelijk schrijft hij een extra dimensie, voer voor de fijnproevers. Zoals een grootmeester uit de maçonnerie, een vrijmetselaar van het zuiverste water, gebruikt hij symbolen en rituelen om zijn boodschappen te verspreiden in een wereld die getekend is door een pijnlijke en onrechtvaardige verdrukking van de Vlaming.

En ja, ineens zie ik het. Boorman is niet de schurk, maar integendeel. Hij is een vreemd soort verzetsheld. Het is een man die mensen bedriegt en oplicht, maar eigenlijk – dames en heren – is dat slechts schijn. Want wanneer je alle slachtoffers netjes naast elkaar legt, zijn het allemaal dienaars van de Belgische staat, en dus meteen ook van de Franstalige bourgeoisie. Denk aan de chique meubelverkoper Charles van Ganzen of de franskiljonse Vlaming en valse begrafenisondernemer Korthals, of aan de costumier Delattre, van de Galeries Internationales... het zijn stuk voor stuk figuren die het verdienen om door Boorman te worden aangepakt. Ik durf zelfs zeggen dat het van Boorman bijna een soort Vlaamse Robin Hood maakt. Het is pas wanneer hij een onschuldig en hardwerkend Vlaams koppel bedriegt, broer en zus Lauwereyssen uit – hoe kan het anders – de Rue de Flandre, dat hij zijn oplichtingspraktijken als een boemerang in het gezicht krijgt.

En als je eenmaal zo begint te lezen, komt er geen einde aan de symboliek. Boorman is bijvoorbeeld ook een figuur die consequent bier drinkt, het goedkope vocht van het volk. Nergens in de roman bezondigt hij zich aan een glas Franse wijn. En het gaat nog verder. Wanneer de twee politiemannen in het begin van de roman uitgenodigd worden door Boorman, krijgen zij de keuze uit een soort Nederlandse likeur, of een goede Franse Chartreuse. Het meest vervelende politie-exemplaar (hoe kan het

anders) kiest voor de Franse drank. Waarop Boorman beveelt om de wijn uit te schenken in een groot glas, een bierglas meer bepaald. En mag ik u er op wijzen, dames en heren, dat die tactiek – bier-van-het-volk als symbool tegenover wijn-van-de-bourgeoisie – niet zo heel lang geleden nog gebruikt werd door een bekend CD&V-politicus om zich zo af te zetten tegen zijn voorganger, de wijndrinkende Verhofstadt. En zo staat het boek bol van verholen pareltjes.

Wat dacht u anders van de beschrijving van Laarmans, zoals die beschreven wordt door de ik-figuur, helemaal in het begin: *‘een man met lang haar dat de kraag van zijn jas vettig maakte, een grote pijp met een kop die een doodshoofd verbeeldde, en een zware knuppel, waarmee hij dreigend zwaaide wanneer hij gedronken had of in een optocht liep. Niemand kon toen als hij “Vliegt de Blauwvoet! Storm op zee!” roepen.’*

De blauwvoet, dames en heren, dat weet u waarschijnlijk beter dan ik, is een gekend strijdlid van de Katholieke Vlaamse Studentenbeweging. En de hele beschrijving van Laarmans is die van een betogende liberale student uit die tijd. Tijdens verschillende manifestaties in aanloop naar de oprichting van het Dietsch Studentenverbond (DSV) in 1922, wordt dergelijke outfit vaak beschreven: een goedkope vilthoed, een grijs pak en een wandelstok die als knuppel kan worden gebruikt.

Laarmans is dus een idealistische liberale student die opkomt voor de Vlaamse zaak. En Boorman is de wijze man die doorheeft dat je met idealisme de Vlaming niet vooruit helpt. Hij toont Laarmans dan ook hoe je van binnenuit het systeem van de Belgische staat kan destabiliseren. En dat, dames en heren, maakt van Boorman dus een soort verzetsman.

Vlinderpaleis, een prachtlocatie.

Maar goed, terug naar de brieven. Vreemd genoeg is het opnieuw Elsschot die Liane schrijft. Al weet ik natuurlijk niet of er iets ontbreekt in deze 16 pagina's. Toch lijkt het er niet op dat de schrijver een antwoord formuleert. Datum is 8 april 1946. Het is een korte brief, niet meer dan een anderhalve pagina. Meer nog dan in zijn vo-

rige correspondentie, is Elsschot vurig. Er is geen spoor van de bekende terughoudendheid die zo kenmerkend is. Als u het goed vindt, citeer ik weer een stukje: *‘Lieve vriendin, het is gebeurd, ze hebben het gedaan! De man die geheel alleen het Vlaamsche volk wilde verlossen uit de slavernij van de regering, de man die wij allen moeten danken voor de offervaardigheid die hij in den strijd voor het Vlaamsche Volk getoond heeft, zal het hoofd moeten buigen. De dienaars van de Belgische staat hebben zijn laatste oordeel al uitgesproken. Het is te laat.’*

In mijn interpretatie refereert Elsschot hier naar de onfortuinlijke collaborateur August Borms, die enkele dagen later, op 12 april 1946, zal worden terechtgesteld. In het licht van de politieke dimensie die Elsschot heeft, en zijn sympathie voor de Vlaamse zaak die uit herlezing van zijn boeken blijkt, is het niet verwonderlijk dat hij uitermate boos is over dit vonnis. Alleen is het bijzonder om het nu zo ongekunsteld in deze brief te lezen. Tot aan het beruchte Bormsgedicht van Elsschot, dat dateert van ruim een jaar later, is er namelijk nergens sprake van enige sympathie van de Antwerpse schrijver voor deze collaborateur. Wat is er dan aan de hand? Waarom kiest Elsschot de kant van Borms?

Onbegrijpelijk misschien, maar toch lijkt het te kloppen met de tijdgeest van 1946. De zaak Borms zorgt voor veel ophef ter rechter- én ter linkerzijde. Dus de kans dat Elsschot er een mening over heeft is reëel. Bovendien moet ik benadrukken dat er in het maatschappelijke debat in de jaren '46 een onderscheid gemaakt wordt tussen enerzijds de mens Borms, namelijk de leraar die gedegouteerd raakt door de neerbuigende houding ten opzichte van de Vlamingen, en anderzijds de harde activist, die er niet voor terugschrikt om de Duitse bezetter expliciete hand- en spandiensten te bewijzen in beide wereldoorlogen.

Ik ben dus – uiteraard – nieuwsgierig naar de houding van Elsschot één jaar vóór zijn Bormsgedicht. Verdedigt hij de man of het symbool Borms? Dat is de vraag. Een vraag die Louis Paul Boon, de vriend aan wie hij het Bormsgedicht later wil opdragen, zich ook stelt. En eigenlijk mogen we zeggen dat het een vraag is die zelfs vandaag nog actueel is. Ook nu wordt het Bormsgedicht nog altijd gelezen door twee gekleurde brillen.

Terug naar de brieven. Het antwoord van Liane dateert van na de terechtstelling van Borms. We schrijven 26 april 1946. Het is platweg gezegd een tirade tegen de Belgische staat en haar kruiperige dienaars. Aan het woord is duidelijk een vrouw, voor wie de wereld nog niet bestaat uit 50 tinten grijs. Ze geeft Elsschot gelijk wat Borms betreft, en ze gaat nog een hele stap verder. Ik moet bekennen, beste mensen, dat ik onder de indruk ben van dit epistel. De vonken tegen de onrechtvaardigheid die hier vanaf spatten, ik ken dat, en dus versta ik

ook de enorme woede die door haar heen raast, hoewel flamingantisme me absoluut vreemd is. Hier spreekt een vrouw die het schandalig vindt dat een man die zoveel heeft gedaan voor de ontvoogding van Vlaanderen, en die bovendien geen enkele moeite heeft gedaan om te ontsnappen aan zijn lot, nu gefusilleerd is. Het gebrek aan steun van de Vlaamse beweging en van de Prins-Regent doen de rest.

De laatste brief uit het bundeltje van 16 pagina's is een epistel van Elsschot. Het is een half jaar later geschreven, en dateert van oktober, meer bepaald dinsdag 29 oktober. Het zijn de vier pagina's die ik het liefst gelezen heb. De schrijver is droger dan in zijn twee voorgaande brieven. Minder emotioneel, maar zeker getuigend van een diepe reflectie en groeiende verontwaardiging over sommige acties van de Vlaamse Beweging. In deze brief is Elsschot blijkbaar ook geraakt door de aanklachten tegen een reeks nazi-dokters, onder wie een zekere Karl Brandt. Dat blijkt de lijfarts van Hitler, een man die voor de Nuremberg Military Tribunals is veroordeeld. Dat is het tweede deel van de processen van Neurenberg en het maakt deel uit van wat bekend is geworden als de Doctor's Trial. Elsschot walgt duidelijk van de misdaden van de nazi's en hij verwondert zich over de rol die deze artsen hebben kunnen spelen in de vuile oorlog.

‘Het is een raadsel wat mensen van verstand en goed hart, die tenslotte allen de eed van Hypocrates hebben gezworen, en die we dus bezwaarlijk kunnen verdenken van aangeboren verderfelikheden, in het hoofd is geschoten, om tot dergelijke misdadigheden over te gaan.’ Elsschot vraagt zich af of het mogelijk is om misleid te worden door je eigen idealen. *‘Kan het gebeuren dat, zoals de mist over Vlaamse velden plots komt opzetten, zonder enige waarschuwing, meid en lief verrassend, dat idealen verworden tot vervaarlijke vloek, een mens voortdrijvend naar duivelsplicht?’*

Hoewel het niet meer is dan een *hineininterpretierung*, lijkt de schrijver te worstelen met de idee dat ook goede mensen (in dit geval dokters) kunnen vervallen in misdaden die onverenigbaar lijken met het symbool dat ze vertegenwoordigen. Hij wijdt er tenminste meer dan een volledige pagina aan. Daarmee is Elsschot duidelijk een kind van zijn tijd, want het is net deze dualiteit die de naoorlogse samenleving typeert. De collectieve waanzin van de Duitse bezettingsjaren wordt pas in de jaren 46 ten volle duidelijk, met rode pen onderstreept door de processen van Neurenberg.

Elsschot is duidelijk begaan met die psychologische lijn tussen goed en kwaad van elke mens. Al blijft de morele kwestie nogal steken in de vraagstelling.

Verder in deze brief vertelt Elsschot over de Vlaamse kwestie, zonder daarbij de Vlaamse Beweging bij naam te noemen. Hij vindt de naoorlogse repressailles tegenover sommige Vlamingen niet sporend met wat er ge-

Disgenoten luisteren geamuseerd.

beurd is. En dat is enerzijds begrijpelijk. Op het moment dat hij deze brief schrijft, zijn er elke dag berichten van tientallen Vlamingen die strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld worden. In vergelijking met de bestraffing van het activisme in de Eerste Wereldoorlog, is de afrekening met collaborateurs na de tweede vuurhaard inderdaad veel groter. 242 Belgen krijgen effectief het vuurpeloton, tegen meer dan 400.000 mensen wordt een onderzoek gevoerd op grond van collaboratie. Bij veel Vlaamsgezinden leeft het idee dat ze gevisieerd worden door de Belgische Staat. Dat gevoel stoelt deels op het feit dat er meer mensen uit de Vlaamse Beweging effectief hebben gecollaboreerd, maar anderzijds ook doordat heel wat flaminganten onterecht het stigma van collaborateur krijgen opgeplakt. Een gelijkaardige visie lijkt ook te leven bij Elsschot. Hij vindt het onterecht dat de Vlaamse zaak wordt geïdentificeerd met rechts en collaboratie. Ik citeer: *‘De mensch moet tenslotte deze gebeurtenissen niet met de oogen van een litterair criticus lezen, noch door de oogen van een politicus. Dit heeft geen uitstaans met links noch rechts, men moet vooral luisteren naar het groot-menschelijk gevoel, dat in opstand komt bij het hooren en zien van zoveel onrecht.’*

Dit stukje, dames en heren, vind ik zelf het meest intrigerende deel van deze briefwisseling. Elsschot volgt duidelijk de romantische lijn binnen de Vlaamse Beweging. Hij distantieert zich van collaboratie en rechts, maar tegelijk lijkt hij te vinden dat bepaalde hulp aan de Duitse bezetter vanuit een ideaal (in casu de ontvoogding van de gewone Vlaming) minder streng moet worden bestraft, omdat het voor het heil van de goede zaak is.

Nu is dat een dilemma waar ik als student veel mee bezig ben geweest. Eindeloze avonden en nachten heb ik met vrienden gediscuteerd over goed en kwaad, over de dunne lijn ertussen en over de weegschaal van gerechtigheid. U kent dat soort morele vraagstukken wel: wanneer je moet kiezen tussen één onschuldige mens opofferen om er tien onschuldigen te redden: is het dan veroorloofd? Precies daarmee lijkt ook Elsschot te worstelen.

En misschien heeft hij gelijk wanneer hij zegt: het heeft geen uitstaans met links of rechts en kunnen sommige daden inderdaad vanuit een idealistisch standpunt anders bekeken worden. Maar anderzijds kan je bepaalde gebeurtenissen ook niet los zien van de historische context. Het is wat het is. En zelfs wanneer je ogenschijnlijk geen kant kiest, kiest de geschiedenis die wel voor jou. Na het lezen van deze unieke brieven, denk ik dat Elsschot dat beter weet dan wie ook. Hij is tenslotte een slimmerik en een man van de omzichtigheid en het ondergronds verzet. Dat begin ik meer en meer te begrijpen en ik heb er bewondering voor. Dat is tenslotte niet hetzelfde als vergoelijken.

Eén ding heb ik tijdens dit werk alvast onthouden: de dingen zijn minder zwart-wit dan ze lijken. En de antwoorden op sommige vragen zijn dat ook. Maar kan je een vraag zomaar onder tafel schuiven, omdat je het een gevaarlijk onderwerp vindt? Ik denk het niet.

Dames en heren, ik ben al veel te lang aan het woord. Nog heel kort: Elsschot maakt op het einde van die laatste brief nog gewag van een trip naar Drensteinfurt, een gehucht dat onder jurisdictie van Münster valt. Die contereien waren in de jaren ’46 en ’47 toevallig Belgisch bezettingsgebied. U weet wel: de BSD, de Belgische Strijdkrachten in Duitsland, waren er toen geleverd. En alle collaborateurs werden daar opgevangen voor ze weer naar ons land werden gestuurd. Waarschijnlijk is ook Borms daar ooit langs gekomen. Wil Elsschot misschien op zoek gaan naar antwoorden op zijn vele vragen? Of wil hij gewoon een romantische trip maken met zijn lief? Ik weet het niet. Het kan in ieder geval zijn dat deze interessante brieven toen in Duitsland zijn achtergebleven. Maar dat is pure speculatie. Nogmaals: ik weet het niet.

Maar sindsdien ben ik alvast blijvend liefhebber van het oeuvre van Willem Elsschot. De veelligheid, de humor en de morele vraagstukken zijn legendarisch en – zonder dat je het er altijd mee eens moet zijn – op z’n minst uniek en uitdagend.

Beste mensen, als student wist ik niet wat ik met deze brieven in handen had. Vandaag, dankzij het opdiepen ervan voor deze gelegenheid, weet ik dat wel. Vanaf morgen kan u een driedelige reeks lezen in mijn krant, *Het Belang van Limburg*.

Tot slot: hopelijk heeft u genoten van het lijmen. Voor u het bonnetje aftekent, toch zeker de *hele kleine lettertjes* lezen.

ZUURVRIJ is het met veel zorg vormgegeven kleurrijke berichtenblad van het Letterenhuis. Twee keer per jaar informeren we de lezer in uiterst genietbare bijdragen over de nieuwste letterkundige ontdekkingen, de jongst verworven archieven, de tentoonstellingen en de activiteiten van het Letterenhuis.

zuurvrij ook **bij u?**

Neem nu een abonnement en ontvang **voor slechts 20 euro** de vier nummers van de jaargangen 2015-2016.

IBAN be90 7330 0831 3132 BIC kredbebb

Onder vermelding van uw naam, adres en 'Zuurvrij 2015-2016'.

Losse nummers kosten 6 euro en zijn te koop in het Letterenhuis.

Letterenhuis
Minderbroedersstraat 22
2000 Antwerpen
T 03 222 93 20
letterenhuis@stad.antwerpen.be
www.letterenhuis.be

Gids voor de wereldliteratuur

Vorige maand viel het mooie boek *Steinz. Gids voor de wereldliteratuur* in de bus. Voor je het in de gaten hebt word je daar diep in ondergedompeld en zit je uren te snuisteren. Wat een prachtige gids voor leesgierige zoekers naar de juiste boeken. Tot onze vreugde zijn Elsschot en zijn oeuvre daar prominent in aanwezig. Volkomen terecht natuurlijk. In Steinz' selectie van Nederlandse en Vlaamse auteurs, die in zijn 'grootse' gids het middelpunt zijn van een boekweb, verdienen slechts 10 Nederlandse en 3 Vlaamse auteurs een plaats.

Het 15de benefietdiner in Antwerpen, dat plaatsvond op 24 februari 2015 in het futuristische 'vlinderpaleis', was een voltreffer. Na jaren te gast te zijn geweest in de vertrouwde KBC Boerentoren in het centrum van de metropool, zijn we nu verhuisd naar het kleurrijke 'Zuid'. Op 9 maart 2016 zijn we daar weer te gast. Bart de Wever, burgemeester van Antwerpen, zal onze eerste gastspreker zijn. Hij wil graag een beeld ophangen van het elsschottiaanse Antwerpen van de jaren dertig/veertig en dat dan vergelijken met het Antwerpen van vandaag. Germ Kemper, de voormalige deken van de orde van Amsterdamse advocaten, is onze tweede gastspreker en gaat zich buigen over de manoeuvres die plaats grepen in het 'Tankschipdossier'. Noteren dus die datum.

En met deze uitgave van *Achter de schermen* zit het werkingsjaar 2014-2015 er weer op. De aangekondigde publicaties *De toestand der Vlamingen*. *Willem Elsschots mogelijke bijdragen aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant* en *Cahier 16, Fritz Francken*. *Denkend aan Willem Elsschot*, zijn nog in productie en verschuiven naar het jaarpakket 2015-2016. Na de zomervakantie nodigen wij u graag uit om uw lidmaatschap te hernieuwen.

Cyriel Van Tilborgh
Voorzitter

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in mei 2015 in een oplage van 900 exemplaren, bestemd voor de leden van het WEG.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank
België:
IBAN: BE30 4098 5788 4111
BIC: KREDBEBB

Secretariaat

Wezelsebaan 195 | 2900 Schoten | België
Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh
(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)
Thijs Wierema
Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh
Vice-voorzitter: Vic van de Reijt
Bestuursleden:
Jan Maniewski
Janny Nijhof
Koen Rymenants
Thijs Wierema
WEG-fotograaf: Alain Giebens
(alain.giebens@skynet.be)
Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden WEG

AMVC-Letterenhuis
Baloise Insurance
Canvas
De Morgen
De Standaard
Ernst & Young
Gazet van Antwerpen
Het Belang van Limburg
KBC Bank & Verzekering
McKinsey & Company
Vlaams Fonds voor de Letteren
VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover
EPO